

Kaivattu kokonaisesitys Kiinan historiasta

Lauri Paltemaa:

Lyhyt johdatus Kiinan historiaan. Turun yliopisto.
282 s. ISBN 978-951-29-7157-2.

Turun yliopiston Aasian tutkimuslaitoksen professorin, Lauri Paltemaan kirjoittama, keväällä 2018 ilmestynyt *Lyhyt johdatus Kiinan historiaan* on oiva ja kaivattu lisä suomenkielisten Kiinan historiaa käsittelevien kirjojen joukkoon.

Kiinan historiaa käsitteleviä teoksia on ilmestynyt kuluneina vuosina suomeksi vain muutamia, mutta teokset ovat olleet poikkeuksetta hyvin korkealaatuisia. Paltemaan yhdessä Juha Vuoren kanssa kirjoittama *Kiinan kansantasavallan historia* (2012), esittelee nykyisen, vuonna 1949 perustetun kommunistisen Kiinan historiaa yksityiskohtaisesti, politiikan ja talouden ilmiöihin painottuen. Samaan aikakauteen sukeltaa myös vuonna 2016 ilmestynyt, Tiina Airaksisen, Elina Sinkkosen ja Minna Valjakan toimittama kokoelmateos *Enemmän kuin puoli taivasta*. Vaikka kirja ei ole suoranainen historiategos, se tarkastelee kiehtovalla tavalla kiinalaisen naisen yhteiskunnallista asemaa ja sen muutoksia Kiinan modernisaation myllerryksessä, 1800-luvulta nykypäivään.

Kiina-kirjallisuutemme sinologisinta ääripäätä ovat edustaneet puolestaan Matti Nojosen ja Jyrki Kallion käännökset kiinalaisen kirjallisuuden merkkiteoksista, kuten Nojosen käännös Sunzin *Sodankäynnin taidosta*, sekä Jyrki Kallion käännökset konfutselaisuuden tärkeimmästä oppikirjasta *Keskustelut* ja Kiinan klassisen kirjallisuuden antologiasta, *Guwen Guanzhi*. Varsinaisten käännösten rinnalla juoksevat tiheät alaviitteet sekä kirjojen kattavat johdantoluvut kuljettavat lukijansa syvälle teosten syntyhistorioiden yhteiskunnallisiin ja historiallisiin konteksteihin.

Yksityiskohtaisia täsmäteoksia on siis ilmestynyt suomeksi aivan mukavasti, mutta koko Kiinan historian pitkän, vuosituhantisen kaaren esittelevä teos on jäänyt toistaiseksi uupumaan. Ylipäätään ainoa suomen kielellä julkaistu kokonaisesitys Kiinan keisariajan historiasta on löytynyt Tapio Huotarin ja Pertti Seppälän yleisteoksesta *Kiinan kulttuuri: Lyhyt johdatus Kiinan*

historiaan paikkaa siten merkittävän aukon suomenkielisessä Kiinan historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa. Se tarjoaa ensimmäisen kokonaisvaltaisen esityksen Kiinan historiasta, sen esikeisarillisen ajan alkuhämarästä aina modernin suurvalta-Kiinan nousuun saakka, selkeässä ja hyvin soljuvassa paketissa.

Lyhyenkin Kiinan historian kirjoittamisen haasteet ovat valtavat. Kiinalainen sivilisaatio on muhinut vuosituhansia omissa rauhassaan, vuoristojen ja autiomaiden eristämänä. Se on rakentanut kerros kerrokselta oman älyllisen ja kulttuurisen traditionsa, sekä hallinnollisen järjestelmänsä, jotka toimivat pitkään esimerkkinä kaikille Itä-Aasian alueen valtioille. Valtavan mittakaavan vuoksi jokaisen Kiinan historiaa kirjoittavan onkin aloitettava kysymyksestä, mikä Kiina ylipäätään on. Mistä Kiinan historia alkaa ja mitä Kiinaan on kuulunut maantieteellisesti, kulttuurisesti ja poliittisesti, samalla muistaen, että nykyisen Kiinan alueella on sijainnut lukemattomia erilaisia valtiorakennelmia, joita ovat asuttaneet useat eri etniset ryhmät ja kansallisuudet.

Kommunistisen Kiinan virallinen, nationalistisesti orientoitunut historiantkirjoitus on ratkaissut ongelman esittämällä Kiinan yhtenäisenä, yli 5000-vuotta vanhana valtiona, jota han-kiinalaiset ovat rauhanomaisesti hallinneet yhdessä vähemmistökansojen kanssa. Paltemaan kirjan lähtökohtana on, että Kiinaa tulisi yhtenäisen valtakunnan sijaan tarkastella enemmän omana, Euroopan kaltaisena kulttuurialueenaan, joka on ollut toisinaan keskusjohdetun keisarikunnan yhdistämänä, mutta miltei yhtä usein hajanaisena, rinnakkaisten kuningaskuntien ja valtioiden tilkkutäkinä.

Hajanaisesta ja sekavasta ulkokuorestaan huolimatta kiinalaisen kulttuurin ydin on säilyttänyt hämmästyttävän yhtenäisyyden läpi 1000-luvulta eaa. alkaneen kirjoitetun historiansa. Kiinalaisessa poliittisessa kosmologiassa Kiinan koettiin olevan yhtä kuin koko maailma, kaikki taivaan alla, eikä käsitystä erityisestä Kiinan valtiosta päässyt syntymään. Tiukkojen valtiolisten rajojen sijaan kiinalaiset kokivat edustavansa sivilisaatiota maailman keskipisteessä, jota sivistymättömät barbaarit joka puolelta ympäröivät. Kiinan keisarit uskoivat olevansa koko taivaan alisen maailman johtajia ja isähahmoja, joilla oli ehdoton auktoriteetti, mutta myös moraalinen velvollisuus ylläpitää maailman vakautta ja sen asukkaiden hyvinvointia.

Keisarilliset hallitsijasuvut, dynastiat, nousivat ja romahtivat toinen toisensa jälkeen, mutta kiinalaisen sivilisaation ylivoimaisuutta painottava maailmankuva ja sitä tukeva konfutselainen filosofinen järjestelmä säilyttivät asemansa. Ne toimivat ikään kuin ideologisena liimana, joka turvasi Kiinan sivilisaation jatkuvuuden ja sitoi hyvin erilaisista lähtökohdista nousseet hallitsija-huoneet yhteiseen kiinalaiseen tietoisuuteen.

Paltemaan kirja tarttuu tähän Kiinan sivilisaation punaiseen lankaan ja käy Kiinan historiaa läpi kronologisesti, tärkeimpien dynastioiden kautta edeten. Kirja on jaettu dynastioiden valtakausien mukaan 11 lukuun, jotka esittelevät kunkin dynastian merkittävimmät poliittiset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset kehityskulut. Poliittisessa kerronnassa nousevat esiin esimerkiksi vaikutusvaltaisimmat keisarit sekä keisarikunnan poliittisten instituutioiden kehitys, mutta myös Kiinan alueellisten painopisteiden muutokset; erityisesti laajeneminen Keltaisenjoen muodostamalta tasangolta valtavaksi imperiumiksi, joka ulottui Keski-Aasiasta Etelä-Kiinan merelle saakka.

Yhteiskunnallista elämää kuvaavissa alaluvuissa korostuvat puolestaan Kiinan historian monimuotoisuus ja dynastioiden tyypillisimmät kulttuuriset ominaispiirteet: Tang-dynastia (618–907) vapaamielisen kosmopolitaneismin kulta-aikana, Song (960–1279) älyllisenä ja taloudellisenä ”renessanssina”, sekä Yuan- (1271–1368) ja Qing-dynastiat (1644–1911) mahtavina, mutta yhä ristiriitaisia tunteita herättävinä muukalaisdynastioina, joiden aikana valtaa pitivät ei-kiinalaiset mongolit ja mantšut.

Kirjan lukujen jakautuminen dynastioiden mukaan on toimiva, sillä myös kiinalainen historiantutkimus hahmottaa ja viittaa menneisiin tapahtumiin nimenomaan dynastioiden kautta. Lisäksi lännessä tunnetut historialliset jaottelut (kuten antiikki, keskiaika ja uusi aika) istuvat huonosti Kiinaan, jonka kehitys kulki alueen eristyneisyyden vuoksi pitkälti omia latujaan. Vaikka Kenneth Pomeranzin kaltaiset tutkijat ovat osoittaneet idän ja lännen välisen globaalin kanssakäymisen olleen yllättävän vilkasta jo keskiajalta lähtien, tuli Kiina toden teolla mukaan nykymuotoiseen kansainväliseen järjestelmään ja sen historiaan vasta 1800-luvulla, kun läntiset suurvallat pakottivat sen avautumaan tykkiveneillään.

Toisaalta lännen ja Kiinan väliset kohtaamiset, sekä näiden maailmojen väliset erot ja samankaltaisuudet nousevat kirjassa usein käsitteilyyn. Esimerkiksi Roo-

man valtakunta ja Kiinan ensimmäinen pitkäikäinen keisarillinen dynastia, Han-dynastia (206 eaa.–220 jaa.) olivat olemassa samoihin aikoihin, ja molemmat imperiumit romahtivat ajanlaskun ensimmäisillä vuosisadoilla ”barbaaristen” kansojen invaasion alle. Romahduksen jälkeen molemmat kulttuuripiirit ajautuivat sisäisen hajaannuksen ja kansainvaellusten aikakauteen, mutta toisin kuin Eurooppa, Kiina onnistui jo 500-luvulla yhdistymään uudelleen keskusjohdetuksi keisarikunnaksi. Valtaan nousseen Tang-dynastian aikakautta pidetään yhtenä Kiinan suurimmista kultakausista, jolloin valtakunta oli taloudellisesti ja sotilaallisesti vahvimmillaan, mutta kukoisti myös kulttuurisesti.

Vaativammasta nimestään huolimatta *Lyhyt johdatus Kiinan historiaan* tarjoaa erinomaisen kattavan kokonaiskuvan Kiinan historian suurista linjoista ja keskeisimmistä aikakausista. Kirjan avulla jättäjämaisen sivilisaatiovaltion historiaan sukeltava voi muodostaa itselleen ikään kuin historiallisen selkärangan, jota vasten esimerkiksi Kallion ja Nojosen syväluotaavat käännösteokset löytävät paikkansa ja asettuvat laajempiin konteksteihinsä. Myös kirjan maltillisesti jaetut kirjallisuusviitteet ja lopusta löytyvä lähdeluettelo ohjailevat kiinnostunutta lukijaa syvemmälle nykyaikaisen Kiinätutkimuksen maailmaan.

Paltemaan kirjan kaltaiselle johdatukselle on ollut huutava tilaus, sillä Kiinan historian suurten kehityskulujen pintapuolinenkin ymmärtäminen on päivä päivältä yhä olennaisempaa. Kiinan nousu kohti maailmanpolitiikan ydintä ei tule loppumaan ja nousun vaikutukset tuntuvat voimakkaina kaikkialla maailmassa. Historian, kulttuurin ja rikkaan ajattelutradition tuntemus on äärimmäisen tärkeää, mikäli haluamme ymmärtää alati vahvistuvan suurvalta-Kiinan toimintaa ja motiiveja.

Kommunistinen kansantasavalta on vain pintapuolisesti irrottanut Kiinan historian syvistä rakenteista ja myös Paltemaa nivoo sen osaksi maassa vuosituhansia rullannutta dynastista sykliä: ”Kiinaa on aina johtanut harvanvaltaisesti pieni, erityiseen hallintoilosofiaan perehtynyt eliitti, joka on täydentänyt itse itsensä. Tämä eliitti on aina oikeuttanut asemansa opeilla, joiden mukaan sen tehtävä on ollut hallita muita kansasta heidän omaksi parhaakseen. Tasavalta – paitsi ehkä nykyisin Taiwanilla – ja kansantasavalta eivät ole olleet poikkeuksia tästä mallista niiden demokraattisesta tai kansandemokraattisesta retorikasta huolimatta.”

Matti Puranen, FM & YTM
Jyväskylän yliopisto

Perinteitä kunnioittava uusi yleisteos Suomen koko kirkollisesta historiasta

Markku Heikkilä & Simo Heininen:

Uusi Suomen kirkkohistoria. SKS 2017. 240 s.
ISBN 978-952-222-897-0.

Emeritusprofessorit Markku Heikkilä ja Simo Heininen ovat kirjoittaneet uuden yleisesityksen suunnilleen nykyisen Suomen alueen koko tunnetusta kirkollisesta historiasta. Samojen tekijöiden, tosin sukunimijärjestyksessä Heininen & Heikkilä, kirjoittama ja Editan kustantama teos *Suomen kirkkohistoria* ilmestyi vuonna 1996. Vaikka sitä ei mainita nyt arvioitavana olevan kirjan alkusanoissa, uutuusteos on sekä nimeltään että sisältöltään edellä mainitun, viime vuosituhannen puolella ilmestyneen teoksen uudistettu ja päivitetty tervetullut versio.

Heikkilän ja Heinisen uutuuskirja koostuu yhdeksästä seuraavasti otsikoidusta luvusta: Kristinuskon juurtuminen, Keskiajan kirkko, Reformaatio ja kansanopetus, Valistus ja pietismi, Keisarin alaisuudessa, Kirkot kansalaisyhteiskunnan syntyvaiheissa, Kirkot ja yhteiskunnan kriisivaiheet, Jälleenrakentamisesta hyvinvointivaltioon ja Kirkot 2000-luvun alun Suomessa. Sivumäärällisesti kirjassa painottuu melko vahvasti itsenäisen Suomen kirkon historia, eli lähikirkkohistoria, mikä on toki sinänsä ymmärrettävää ja sitä paitsi erittäin mielenkiintoista luettavaa, varsinkin kun tekijät kirjoittavat siitä hyvin asiallisesti. Uudessa kirjassa ei ole unohdettu myöskään ortodoksisen kirkon historiaa Suomessa.

Jo arvioitavan kirjan alkusanoissa todetaan useita kertoja teoksen perustuvan uusimpaan tutkimukseen. Samat sanat esiintyivät myös samoilta tekijöiltä vuonna 1996 ilmestyneessä *Suomen kirkkohistoriassa*. Koska kirjan tekijät näin (edelleen) asettavat itse itselleen korkean, ja oletettavasti myös kirjan myynnin kannalta suotuisan tavoitteen, ja koska alkusanojensa mukaan (edelleen) ensisijaisesti yliopistolliseksi oppikirjaksi tarkoitettun mutta yleistajuisesti kirjoitetun teoksen substanssisällön ajankohtaisuus olisi hyvin suotavaa, arvioin seuraavaksi tuon tavoitteen toteutumista uutuusteoksen osalta.

Uudella teoksella on perinteiset mutta komeat kannet, jotka esittävät Suomen kirkon 700-vuotisjuhlan aikaisen (eli 1850-luvun mukaisen) käsityksen kristinuskon tulosta Suomeen ruotsalaisten ristiretken muodossa kolmen kruunun lipun anakronistisesti liehuessa. Mutta kuten tunnettua, kirjaa ei tule arvioida (hyväksi eikä varsinkaan huonoksi) pelkän kannen perusteella, enkä minäkään sitä tee. Leipäteksti alkaa Mikael Agricolan käsityksestä kristinuskon tulosta Suomeen. Tästä edetään arkeologian tulosten, Skandinaviaan suun-

natur viikinkiaikaisen julistuslähetyksen ja hiippakuntien perustamisen kautta piispa Henrikiin. Arvioitavan teoksen kirjoittajat eivät ole vaikuttuneet sen enempää Tuomas Heikkilän¹ kuin Mikko Heikkilän² piispa Henrikiä koskevista tutkimuksista, jotka on julkaistu edellisen kirkkohistoriateoksen ilmestymisen jälkeen. Tähän kirjoittajilla on tietenkin täysin oikeus. Kertomuksella piispa Henrikistä ja Lallista on kyllä allekirjoittaneenkin mielestä historiallinen ydin: Suomeen (eli nykyiseen Varsinais-Suomeen) Ruotsin kautta 1100-luvulla tullut ja ”Hämehen maallen” kulkunsa tammikuisilla rekikeleillä suunnannut ulkomaalainen katolinen kirkonmies nimeltä Heinrich (> Heinärikki) surmattiin köyliöläisessä talossa kehkeytyneen riidan jälkeen Köyliönjärven jäälle. Hänet haudattiin Nousiaisiin, mistä ainakin jotkin hänen pyhinä kunnioitetuista luistaan siirrettiin vuoteen 1290 mennessä ensin Maarian Koroiisiin ja sieltä vuonna 1300 Turun Unikankareelle.³

Teoksen Lähteitä ja kirjallisuutta -luettelo on Suomen vanhimman kirkkohistorian osalta kovin suppea, huomattavasti vuoden 1996 teosta suppeampi, jos kohta alan uudempien julkaisujen määräkään ei ole suuren suuri. Miksei teosluettelossa ole yhtään julkaisua esimerkiksi Kaarinan Ravattulan Ristimäen kirkon rauniot löytäneeltä arkeologi Juha Ruohoselta tai tekijöiden sivulla 12 mainitseman Suomen varhaisen kristillistymisen ajankohdan ehdottajalta emeritusprofessori Unto Salolta? Miksi uusimpaan tutkimukseen perustuvassa oppikirjassa Markus Hiekkasen merkkiteoksesta *Suomen keskiajan kivikirkot* ei ole käytetty uusinta uudistettua painosta?

Kirjoittajat kuvaavat kiitettävästi suuria ja pitkiä linjoja, kuten nykyisenkin suomalaisen jumalanpalveluselämän johtumisen katkeamattomana ketjuna keskiaikaisen Turun hiippakunnan noudattamasta dominikaanisesta liturgiasta; tai nykyään muun muassa kouluopetuksen tunnustuksettomuutta valvovan Opetusministeriön kehittymisen Kirkollistoimikunnasta sekä kuntien syntymisen seurakunnista, jotka itsessään olivat muodostuneet emäseurakunnista erotetuista (kappeli) seurakunnista. Teoksessa mainitaan myös lukuisia hyvin mielenkiintoisia ja asyayhteyteen luontevasti sopivia 'X oli keskiajan ensimmäinen/ainoa tunnettu suomalainen tehtävässä Y' -tyyppisiä detaljeja. Pietismistä 1600-luvun lopulla alkaneen herännäisyyskristillisyyden merkitystä Suomen vuonna 1817 itsenäistyneelle kirkolle on mielestäni käsitelty asiantuntevasti.

Lutherin, Agricolan ja Kustaa Vaasan kuolemaa seuranneiden vuosikymmenten kirkkohistoria on monen suomalaisen huomattavasti huonommin tuntema kuin reformaation ensivuosisikymmenten historia. Siksi onkin ilahduttavaa, että siitä on kirjoitettu edes muutaman sivun verran (s. 56–59). Kirjassa on esitelty erikseen useita merkittäviä kirkonmiehiä pääasiassa viime vuosisadoilta, esimerkiksi arkkipiispa Martti Simojoki. Turun

hiippakunnan ensimmäisen suomalaisen piispan (virassa 1291–1308), Ruskon Merttelästä kotoisin olleen Mag-nuksen nimen olisi voinut mainita sivulla 17.

Kristinusko ei tullut nykyisen Suomen alueelle aino-astaan lännestä (muotoutumassa olevasta Ruotsin valtakunnasta)⁴, mikä olisi jo aika myöntää alan yliopis-tollisessa oppikirjassa aiheettoman ruotsalaismielisyys-syytöksen välttämiseksi. Vuonna 1996 ilmestyneessä *Suomen kirkkohistoriassaan* tekijät eivät sellaista väit-täneetkään (ks. s. 13–14), mutta jostain syystä uutuuste-oksensa vastaavassa kohdassa väittävät (s. 12).

Aivan täysin asiavirheetön ei paljossa ansiokas teos-kaan sentään ole: selvä asiavirhe on väite nykyisen Suomen alueen 500-luvulle jKr. ajoittuvista haudoista löydettyistä ristiriipuksista ja Neitsyt Marian kuvista (s. 12).⁵ Pieni erehdys on väittää Viaporin linnoituksen antautuneen huhtikuun alussa vuonna 1808, sillä lin-noitus antautui toukokuun alussa (s. 95).⁶ Jo 1100-luvun lopussa pyhimyksenä kunnioitettu kuningas (H)e(n)ricus ei tietääksemme saanut surmansa kristinuskoa levittä-essään (vrt. s. 13), vaan taistelussa kehkeytymässä olleen Ruotsin valtakunnan hallitsemisesta.⁷

Kielellistä epätarkkuutta esiintyy yhdessä kään-nöksessä latinasta suomeksi ja toisessa käännöksessä vanhasta suomesta nykysuomeksi: *sequenti hyeme*⁸ ei tarkoita ‘seuraavana vuonna’ (s. 13) vaan ‘seuraavana talvena’ eikä *toisna Woonna*⁹ ole ‘kahta vuotta myöhemmin’ (s. 11) vaan ‘toisena vuotena’. Astetta tar-kempi ilmaisu ei olisi myöskään ollut pahitteeksi esimer-kiksi puhuttaessa Pyhän Henrikin legendasta. Kirjassa puhutaan sivulle 19 asti vain legendasta. Keskiajan Turun piispoista käytetään *Uudessa Suomen kirkkohistoriassa* latinankielisiä nimiä, mikä on sinänsä moitteetonta. Yleistajuisuuden kannalta katsottuna olisi kuitenkin ollut hyvä kertoa ainakin kerran, että sanokaamme Magnus Olai on sama henkilö kuin monille jo koulun (kirkko)histo-rian tunneilla nimellä Maunu(s) Tavast (Mynämäest) tutuksi tullut piispa. Kirjan liitteenä ovat luettelot Turun (arkki)hiippakunnan ja muiden hiippakuntien piispoista mukaan lukien ortodoksiset ja katoliset piispat. Yleis-esityksessä olisi ollut hyvä selvittää, että Suomessa on ollut katolisia piispoja ennen 1930-lukuakin, olivathan kaikki keskiajan Ruotsin Itämaan ainoan hiippakunnan piispat (roomalais)katolilaisia.

Kirjan ulkoasusta ja taitosta vastannut Jaana Tarsa on tehnyt hyvää työtä, ja Arto Kuorikosken ottamat valokuvat eri-ikäisistä suomalaisista kirkoista ovat sil-mää hivelevän kauniita. Mikä hienointa, teoksesta käy hyvin ilmi, kuinka Suomen kirkkohistoria on myös Suo-men yleishistoriaa ja vastaavasti Suomen yleishistoria on Suomen kirkkohistoriaa, sillä esikristillistä historiallista aikaa ei näillä main sanottavasti ollut. Moni parhaiten muista ansioistaan tunnettu suomalainen on ollut myös kirkonmies, esimerkiksi suomenmielinen kieli- ja histori-

amies piispa Daniel Juslenius, ja kirkosta on moni nyky-ään vahvasti maallinenkin asia saanut alkunsa.

Voin vilpittömästi suositella monin tavoin ansiokasta kirjaa kaikille Suomen kirkko- ja yleishistoriasta kiinnos-tuneille.

Mikko K. Heikkilä, FT, dosentti
Tampereen yliopisto

1. Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda*. SKS 2005; Tuomas Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors & Bokförlaget Atlantis 2009.
2. Ks. esim. Mikko Heikkilä, Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis. En och samme engel-skfödde man? *Historisk Tidskrift för Finland* 3 (2013), 333–373; Mikko Heikkilä, *Kuka oli herra Heinärikki? Piispa Henrikin arvoitus*. Tampere University Press 2016.
3. Heikkilä 2016.
4. Ks. esim. Mikko Heikkilä, Monitieteinen tutkimus kristinuskon tulosta Suomenlahden pohjoispuolelle. Kristinuskoon tutus-tumisen, kristityksi kääntymisen ja kristillisen organisaation rakentamisen ajoitus. Teoksessa Anna Sivula & Anni Ruoho-mäki (toim.) *Tuhansien vuosien tulokkaat. Monen kulttuurin Satakunta*. Satakunta 2019, 31–71.
5. Ks. esim. Sami Raninen & Anna Wessman, Rautakausi. Teok-sessa Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman, *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus 2015, 215–365.
6. Viapori antautui 3.5.1808 klo 12. Ks. esim. Jussi T. Lappa-lainen, Lars Ericson Wolke & Ali Pylkkänen, *Suomen sodan historia 1808–1809*. SKS & Karttakeskus 2008, 89, 92.
7. Tämän arvioijan näkemyksen mukaan (H)e(n)rik Jedvardsson surmattiin 17.5.1159. Ks. Heikkilä 2013, 344–349.
8. Paulus Juustenin Piispainkronikan suomennoksessaan Heini-nen on kääntänyt ilmaisuun täsmällisesti. Ks. Paavali Juusten, *Suomen piispainkronikka. Suomennos ja selitykset Simo Hei-ninen*. SKS 1988, 40; Simo Heininen, *Suomalaisen historian-kirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkroni-kasta*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1989, 58.
9. *Mikael Agricolan teokset*. Kotimaisten kielten keskus, http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut1_rdf.xml (29.3.2019).

Kristitty virolainen

Riho Saard:

Ristitud Eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani. Argo 2018. 606 s. ISBN 978-9949-607-74-7.

Jotta ymmärrämme teologian tohtori Riho Saardin yli 600-sivuisen teoksen merkityksen, on lyhyt taustoitus paikallaan. Vanhaan Viron kirkkohistorian kenttää hallitsivat baltiansaksalaiset, aivan kuten muutakin historian- ja kulttuurintutkimusta. Heidän kynästään lähteneen kirkkohistorian alkua merkitsi Carl Ludwig Tetschin kolmiosainen Kuurinmaan herttuakunnan

kirkkohistoria (*Curländischer Kirchen-Geschichte*, 1767, 1768 ja 1770), jossa sivuttiin myös Liivinmaan ja Vironmaan kirkollisia vaiheita.

Ensimmäisenä virolaisena kansansa kirkollisiin vaiheisiin tarttui Amblan lukkari Aleksander Friedrich Raudkepp. Hänen kuusi päälukua vuosilta 1186–1880 käsittävä lyhyt kirkkohistoriansa (*Isamaa kiriku lugu*) ilmestyi vuonna 1883. Viron tasavallan eli ”ensimmäisen itsenäisyyden” aikana Tarton yliopiston historiallisen teologian professori Olaf Sild laski perustan luterilaiskansalliselle ja virolaisiin keskittyvälle kirkkohistorialle. Hänen esityksensä *Eesti kirikulugu: Vanimast ajast olevikuni* (Viron kirkkohistoria vanhimasta ajasta nykypäiviin) ilmestyi vuonna 1938.

Tarton yliopiston teologisen tiedekunnan lakkauttaminen elokuun lopussa 1940 lopetti Virossa kirkkohistorian akateemisen tutkimuksen. Tyhjiötä pyrki täyttämään esimerkiksi kolmiosainen kokoomateos *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis* (Viron uskonnon ja ateismin historiasta, 1956, 1961 ja 1987). Pakolaisten keskuudessa läännessä sen sijaan Viron kirkkohistoriaa tutkittiin ja julkaistiin jatkuvasti.

Itsenäisyyden palauttamisen (1991) jälkeen myös kirkkohistorian tutkimus lähti Virossa vauhtiin. Sen komeana saavutuksena onkin Riho Saardin pitkään työstämä Viron kirkkohistorian tieteellinen kokonaisesitys, ensimmäinen alallaan.

Saard on käyttänyt runsaasti painettuja lähteitä, ja myös hänen kirjallisuusluettelonsa on pitkä. Vankka sija tietenkin on (baltian)saksalaisella tutkimuskirjallisuudella ja myös kolmen viime vuosikymmenen aikana ilmestyneellä vireällä virolaisella tutkimuksella. Kirjoittaja on myös hyvin perillä niin vanhemmasta kuin uudesta suomenkielisestä viroa sivuavasta (kirkko) historian tutkimuksesta. Teoksen lähdepoija onkin vakuuttava. Kunkin pääluvun alkuun on lukijan kannalta oivaltavasti sijoitettu sisällön tärkeimpiä elementtejä esittelevät avainkäsitteet (s. 29, 163, 210 ja 257).

Saardilla on ollut myös joukko oppineita avustajia, jotka ovat kirjoittaneet muutaman sivun laajuisia ekskursseja. Esimerkiksi Aldur Vunk tarkastelee Vanhan-Liivinmaan pyhiinvaelluksia, joita keskiajalla tehtiin muun muassa Vastselliinaan, Uuteen Pärnuun ja Piritan luostariin. Piret Lotmanin aiheena on Tallinnassa syntynyt ja Rostockin, Wittenbergin sekä Greifswaldin yliopistoista oppinsa ammentanut kielitieteilijä ja pastori Heinrich Stahl. Kristiina Ross puolestaan käsittelee vuonna 1739 ilmestyneen virokielisen Raamatun syntyvaiheita, Marju Kõivupuu Venäjän vanhauskoisia, joihin esimerkiksi Peipsin länsirantaa kiertävä nykymatkailejakin törmää, ja Riho Saard Tallinnan tuomiokirkon virolaistamista, josta paikallisten saksalaisten kanssa 1921 virinnyt katkera riita ratkesi vasta vuosia myöhemmin. Hyvä lisä on myös Maarja Vainon kirjoitus Viron 1900-luvun kirjallisuuden uskonnollisesta ulottuvuudesta.

Teoksen lopussa on luetteloita, hakemistoja ja taulukoita lähes 200 sivun verran. Niistä suuren osan vie sivuilla 488–587 oleva tapahtumataulukko, joka kohetuuden nimessä voisi olla lyhyempi. Taulukon vasen palsta tarkastelee kronologisesti yleisen kirkkohistorian tapahtumia, oikeanpuoleinen Vironmaan ja Liivinmaan kirkollisia vaiheita.

Teoksessa on neljä päälukua: I Myöhäiskeskiaika: Tanskalais- ja saksalaisaika (1206–1561); II Uuden ajan alku: Ruotsin ja Puolan aika (1561–1710); III Uusi aika: Venäjän kausi (1710–1918) ja IV Viron tasavallan, miehitysten ja jälleen itsenäistymisen aika. Kukin pääluvuista, alaluvuista puhumattakaan, kertoo myös siitä, mistä syrjäinen Suomi on välttynyt: muualta tulleiden usein virolaiset alistavasta ja väkivaltaisesta herruudesta.

Isäntiä virolaisilla on siis ollut aikamoinen joukko. Aikakautta 1206–1561 hallitsivat (aluksi) tanskalaiset, sitten yhä enemmän saksalaiset ja Rooman kirkko, jotka pappien, aatelisten, kauppioiden ja sotureiden avulla aloittivat levittäytymisensä nyky-Viron, (”tyhjiön”), alueelle. Syntyivät seurakunnat ja hiippakunnat, ja paikalle tulivat myös muun muassa sisterssiläiset, dominikaanit, fransiskaanit ja birgittalaiset. Vapaa virolainen talonpoika ei ollut saksalaisen herran helposti kammitoita- vissa, vaikka feodalismi saikin lopulta ylliotteen.

Kauden lopulla Vanhalle-Liivinmaalle alkoi levitä reformaatio, joka vaikutti paitsi kirkolliseen myös maalliseen elämään. Saard nostaa esille useita Pohjois-Virossa vuonna 1561 alkaneen Ruotsin-ajan luterilaisia vaikuttajia, kuten suomalaisten reformaattorin ja Turun piispan Mikael Agricolan pojan Kristian Agricolan. Hän toimi Tallinnan piispana vuosina 1583–1586 eli varhaiseen kuolemaansa saakka. Oma lukunsa oli luterilaisen puhdasoppisuuden tiukka taistelija, Västeråsin piispa Johannes Rudbeckius vanhempi, joka vuonna 1627 teki kuuluisan visitaatiomatkan Vironmaalle. Liivinmaan puolella eli virolaisten asuinalueen eteläosassa nosti Puola-Liettuan vallan alla päätään määrätietoinen katolilaistaminen. Saard käsittelee verraten laajasti, ja syystäkin, myös kirkollisen kansanopetuksen juurtumista Ruotsin-ajan Baltiaan sekä virokielisen kulttuurin ensimmäistä päännostoa.

Venäjän-aika, joka Suomessa kesti reilun vuosisadan, piti virolaisia otteessaan runsaat kaksisataa vuotta, eli suuresta Pohjan sodasta 1710 maan vuonna 1918 tapahtuneeseen itsenäistymiseen saakka. Vallanpitäjät eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneita luterilaisuudesta, joka sai elää omaa elämänsä. Virolaisten alueelle levisivät muun muassa uskonelämän uudistajat eli pietismi ja herrnhutilaisuus.

Pietismi tuli yhtäältä Hallen yliopistossa opiskeluiden, Tallinnasta ja Narvasta peräisin olevien ylioppilaiden, toisaalta Tobolskista palaavien sotavankien mukana. Alun kartanoon muodostui ”Viron Halle”. Pietismiäkin suurempi merkitys oli herrnhutilaisuudella.

Sen leviämistä Viroon vauhditti liikkeen perustajan Nikolaus Ludvig von Zinzendorffin vierailu Riiassa ja Tallinnassa 1736. Laajalle juurtunut herrnhutilaisuus kiellettiin vuonna 1743, mutta Aleksanteri I palautti liikkeelle täyden toimintavapauden vuonna 1817.

Oma merkittävä kehityskulkunsa oli 1840-luvulta alkanut, Pietarin suosima ja siksi vahvaa poliittista tukea saanut ortodoksian voimistuminen. Tätä tärkeää vaihetta Saard käsittelee laajasti.

Viimeinen pääluku tarkastelee muun muassa virolaisten vihdoin tapahtunutta vaikutusvallan lisääntymistä Viron tasavallan luterilaisessa kirkossa, maan hallinnon suhtautumista luterilaiseen kirkkoon ja sen teologisiin virtauksiin sekä ortodoksisen kirkon asemaa, vapaakirkollisia liikkeitä ja myös roomalaiskatolisen kirkon merkitystä.

Puolivuosisatainen neuvostomiehitys vaati kirkon hengissä pysymiseltä monenlaiset keinot. Vallinnutta tilannetta kuvaa hyvin yksi Saardin alaotsikoista: ”Ollako vai eikö? 1970-luvun kirkon yleinen depressio.” Seuraavalla vuosikymmenellä kirkot ja uskonto palasivat jälleen julkisuuteen, ja tätä ”uuden heräämisen” vaihetta kirjoittaja kuvaa laajasti. Sivun 439 kartta kertoo omaa kieltään Viron kirkollisesta ”maastosta” vuonna 2017.

Liiankin usein väitetään, että suomalaisten ja virolaisten profaani historia on enemmän tai vähemmän samankaltaista. Näinhän asia ei ole, ja samaa on sanottava kummankin kansan kirkkohistoriasta. Yksiä ja toisia samankaltaisia tapahtumia ja ilmiöitä voimme kyllä havaita, mutta erot ovat kuitenkin tavattoman suuria. Ajateltakoon vaikka saksalaisuuden aina 1900-luvun alkuun saakka dominoimaa Viron kirkkoa, Venäjän voimakasta tukea ortodoksisuudelle 1800-luvulla sekä neuvostoajan virallista ateismia.

Riho Saard on pitänyt monenlaiset langat käsissään ja rakentanut modernin ja ammattimaisesti kirjoitetun esityksen maansa moni-ilmeisistä kirkollisista vaiheista.

Seppo Zetterberg, emeritusprofessori
Jyväskylän yliopisto

Kivettynyt kuva kansalliskirjailijasta

Teemu Keskisarja:

Saapasnahkatorni. Aleksis Kiven elämäkertomus.
Siltala 2018. 272 s. ISBN 978-952-2344-977.

Aleksis Kivi on niitä Suomen historian merkkihenkilöitä, joiden elämänkulku on piirtynyt kansallisen itseymmärryksemme syviin kerroksiin. Siinä missä Snellman tunnetaan kansallisfilosofina, Lönnrot *Kalevalan* luojana ja Mannerheim sotasankarina, Kiven paikka on tukevasti

suomenkielisen kaunokirjallisuuden kivijalkana. Muista merkkihenkilöistä poiketen Kiven muistoa sävyttää traaginen pohjavire, joka heijastuu myös hänen tuotantonsa arviointiin. Tätä yhteenkietoutumaa voi pitää eräänlaisena suomalaisen kirjallisuuden alkutraumana, jonka pitkä varjo on edelleen nähtävissä. Kiven henkilökohtaisesta tragediasta on tullut osa kansakunnan myyttistä yhteisomaisuutta, jonka moralististen tunnekerrosten läpi kriittisen tutkimuksen on vaikea kaivautua.

Kiven merkityksestä kansallisen muistivarannon keskiössä kertoo hänestä ja hänen tuotannostaan kirjoitettujen teosten lukumäärä, joka ylittää satoihin. Pääosa koostuu kirjallisuushistoriallisista tutkimuksista, mutta mukana on myös muun muassa psykologisia ja psykiatrisia analyyseja, sivistyneistön valtajärjestelmiä Kiven (ja vastinparina Ahlqvistin) kautta kuvaavia teoksia sekä osa- tai kokonaiselämäkertoja, joiden olennaisena osana ovat olleet spekuloinnit Kiven nais-suhteista. Lisäksi leimallista Kivi-kirjallisuudelle on, että nimenomaan miespuoliset tutkijat ovat omistautuneet aiheelle, usein hyvinkin intohimoisesti. Kattavan kuvauksen Kivi-kirjallisuudesta lajierittelyineen tarjoaa Jyrki Nummi *Kiven kirjeet* editiossa¹.

Selkeästi historian alaan kuuluva tutkimus Aleksis Kivestä kuitenkin puuttuu ja siksi onkin ilahduttavaa, että historioitsijana profiloitunut Teemu Keskisarja on tarttunut aiheeseen ja laatinut ”elämäkertomukseksi” nimeämänsä teoksen Kiven elämänvaiheista. Koska elämäkertomus tavoittelee aineistonsa ja dokumentointitapansa perusteella historian tutkimuksellisuutta, arvioin seuraavassa teoksen näistä lähtökohdista käsin.

Lähdetään kirjan nimestä. Pääotsikkona on *Saapasnahkatorni* ja alaotsikkona aiemmin mainittu *Aleksis Kiven elämäkertomus*. Pääotsikon valinta on erikoinen, sillä *Seitsemään veljekseen* sisältyvä Simeonin näynomainen kuvaus matkastaan pahalaisen kanssa kuuheen ei millään tavoin rakenna Keskisarjan teoksen sisältöä. *Seitsemässä veljeksessä* episodilla on toki oma merkittävä paikkansa, mutta Keskisarjan elämäkertomuksessa se jää vain kummalliseksi kuriositeetiksi, sivujuonteeksi, jonka yhteyttä Kiven elämänhistoriaan ei eritellä millään analyyttisellä tavalla. Varsinainen otsikko onkin *Aleksis Kiven elämäkertomus*. Käsitteellä ’elämäkertomus’ Keskisaari tavoittelee rinnastusta Kiveen, joka puhui *Seitsemästä veljeksestä* elämäkertomuksena.

Teoksen takakansi on toiveita herättävä: se lupaa kuvata ”kuolemattoman kirjailijan elämän ja kuoleman, arkistojen kätköistä, historioitsijan kaivamana ja kerromana”. Esittelyn alkupuoleen sisältyy Kiveä yleisesti luonnehtiva, mytologisoiva elementti, mutta lopussa annetaan myös lupaus jostakin uudesta, jonka historioitsija kaivaa arkistojen kätköistä. Tässä ehkä luvataan liikaa, sillä Kiveä on niin moneen kertaan kaivettu arkistojen kätköistä, ettei aineistollisesti ole kovinkaan

helppoa löytää mitään uutta. Kaunokirjallisten teosten lisäksi Kiven itsensä jättämä lähdeaineisto rajoittuu pienen määrään kirjeitä, ja muu elämäkerrallinen aineisto koostuu jälkikäteen kerätystä muistitiedosta.

Aineiston rajallisuuden Keskisarjakin joutuu myöntämään ja kuten viitteistä käy ilmi, Kivi-kuvaa rakentaessaan hän nojaa pääosin samaan entuudestaan sangen tunnettuun aineistoon. Kirjallisuudesta erityisesti Viljo Tarkiainen ja Kiveä koskevaa muistitietoa niin ikään viljalti hyödyntäneen Hannes Sihvon tutkimukset ovat helposti luettavissa Keskisarjan perusmateriaalina. Paljon muutakin tutkimuskirjallisuutta Keskisarja on hyödyntänyt, mutta suuri osa tästä on syystä tai toisesta jäänyt mainitsematta. Muutenkin viiteapparaatti on sangen viitteellinen; sieltä löytyy jotakin, jos löytyy, mutta suurempi osa on unohtunut tai kohdentuu satunnaisesti, usein hyvinkin triviaaleihin tietoihin. Viitteet eivät myöskään läheskään aina kohtaa kirjallisuusluettelon tietoja.

Aineistollisesti uuttakin Keskisarja kuitenkin tarjoaa, erityisesti Kiven elinympäristöä kartoittaessaan. Nämä osat olivat ainakin itselleni teoksen kiintoisinta luettavaa. Harmi vain, että myös näitä kohtia vaivaa viiteapparaatin puutteellisuus. On vaikea uskoa, että esimerkiksi Helsingin kouluoloja ja sosiaalista ympäristöä koskevat tiedot ovat sellaista yleistietoa, etteivät ne kaipaisi tarkkoja viitteitä. Jo tutkimuseettisestikin tarkennus olisi ollut välttämätön. Sama tietysti koskee muitakin kohtia, joissa esityksen alkuperä on selvästi tunnistettavissa, mutta jotka ilman viitteitä menevät kuin huomaamatta Keskisarjan nimiin. Muun muassa oikeuden pöytäkirjat sekä yliopiston kurinpidollinen aineisto on sen sijaan kiitettävästi dokumentoitu ja tuovat muutenkin teokseen tuoreuden tuntua.

Rakenteellisesti Keskisarja etenee pääluvuissa elämäkerrallisesti – lapsuudesta kuolemaan. Alaluvut ovat lyhyitä tapauskuvauksia, jotka rakentuvat saman muistitiedon pohjalta, jota erityisesti Tarkiainen ja Sihvo ovat tutkimuksissaan käyttäneet. Tulkinnoissaan ei juuri ole havaittavissa eroa. Yllättävää on, ettei Keskisarja historiantutkijan otteellaan millään tavoin haasta esimerkiksi muistitiedon pohjalle rakennettua, mytologisoitunutta Kivi-kuvaa, vaan päinvastoin uusintaa sitä estoitta. Ainoita inhimillistäviä piirteitä hän nostaa esiin teoksensa lopussa hahmotellessaan Kiven omaa kuvaa ja muiden kuvaa hänestä velkojen ja sairauksien synnyttämässä syöksykierteessä. Tulkintana tämäkään ei ole aivan uniikki, mikä sekin jää Keskisarjalta mainitsematta.

Vaikka kanonisoituneen Kivi-kuvan purkamisen ei toki tarvitse olla mikään tavoite, olisin kuitenkin odottanut Keskisarjan historioitsijana pureutuvan tarkemmin niihin aineistollisiin ongelmiin, joita koko Kivi-tutkimukseen, erityisesti sen elämäkerralliseen puoleen, liittyy. Kuten Keskisarjakin toteaa, pienen kirjekokoelman lisäksi Kivi-kuva on rakennettu sellaisen muistitiedon

varaan, josta suuri osa on koottu kymmeniä vuosia Kiven kuoleman jälkeen. Samaan aikaan itsenäisyyttä tavoittelevassa Suomessa vahvistui myös Kiven kanonisointi suomenkielisen kirjallisuuden kivijalkana, mikä sävytti sekä kerääjien että informanttien motiiveja. Eino Leino asetti Kiven vuonna 1909 ”suomalaisen kirjallisuuden itsenäisyydenjulistukseksi” ja onnistui lyhyessä esseessään² hahmottelemaan hänestä sellaista luonne- ja kirjailijakuvaa, jossa kiteytyivät monet Kivi-mytoologian keskeiset, edelleenkin tunnistettavat piirteet. Varsinaisen pohjan Kivi-tutkimukselle loi kuitenkin Kiveä koskevan muistitiedon kerääjänä ansioitunut Viljo Tarkiainen, joka väitteli vuonna 1915 *Seitsemästä veljeksestä* ja jatkoi tämän jälkeen Kivi-tutkimuksiaan myös elämäkerrallisella alalla. Näillä tutkimuksillaan Tarkiainen viitoitti Kivi-mytoologian päälinjat ja niihin myös Teemu Keskisarja olennaisilta osin nojaa.

Muistitiedolla on epäilemättä tärkeä rooli historian-tutkimuksessa, mutta samalla sen käytön metodisista rajoista on myös oltava tietoinen. Muistitietoon liittyvän problematiikan Keskisarja tunnistaa joissakin yksityiskohdissa, mutta ei anna sen häiritä kokonaiskuvan rakentamista – päinvastoin, hän ottaa siitä kaiken sensaatiomaisimman irti. Niinpä hän aloittaa elämäkertomuksensa dramaattisesti vanhalla ja sittemmin tieteellisestikin vääräksi osoittautuneella spekulatiolla Aleksis Kiven aatelisista juurista – ”Jos tuomari Carl Adlercreutz toukokuussa 1797 tuikkasi tiineeksi nurmijärveläisen Maria Juhontyttären [...]”. Jossittelustaan huolimatta Keskisarja hyödyntää juurua jatkossa estottomasti.

Ensimmäinen lause viitoittaa erinomaisesti myös sitä kielellistä tyyliisuuntaa, jolla Keskisarja kauttaaltaan mehevöittää elämäkertomustaan. Persoonallinen kielenkäyttö on historiantutkimuksessa epäilemättä eduksi, mutta vanhan koulukunnan edustajana liittäisiin siihen olennaisesti eettisyyden ja kohteen kunnioittamisen (en kaunistelun) kriteerit. Tältä osin Keskisarja monesti horjahtaa yli harmaankin alueen. Jos ’vittuilun’ ’kusemisen’, ’kyrpiintymisen’ ja muiden vastaavien ilmausten sujauttamista tieteelliseen tekstiin pidetään rohkeutena ja tuoreena päivityksenä nykyaikaan, niin siinä Keskisarja on onnistunut jopa yli odotusten. Minusta ne ovat vain rehvakasta lapsellisuutta. Voi myös kysyä, muistuttaako karnevalistisuudessaan vetävä tyyliilaji enemmän Kiven vastustajien, etenkin Agathon Meurmanin kielenkäyttöä kuin Kiven omaa ilmaisutapaa, vaikka *Seitsemässä veljeksessä* kirosojanoja sopivissa kohdin viljelläänkin.

Minun makuuni tarpeettoman karkeitä ilmaisuja esiintyy erityisesti, kun kyse on naisista. ”Tiineeksi tuikkaaminen” selittyi shokeeravan alun dramatiikalla, vaikka tieteellisesti tuikkaus onkin osoittautunut floppiksi. Myös ”huora” aikalaisilmauksenakin särähtää korvaan. Ikävän alentuvalta tuntuu kuvaus: ”Joku ruotsalainen ’ilonymfi’ näytti mallia, enimmät olivat paljaspyllyisiä stadilaisia ja maataisia.” (s. 135) Omituinen on

myös kannanottomainen heitto: ”Aleksis hakkaili, likisti, piiritti ja hienokseltaan häiritsi palvelustyttöjä. Käytös ei aiheuttanut miituu-kimitystä...” (s. 133). ”Neekeriä” esiintyy myös mielestäni tarpeettomasti (s. 62–63). Ja epäkunnioittavan yleistävästi Keskisarja nimittelee ”lahoiksi akoiksi ja ukoiksi” niitä, joista ”kansanrunot nyhdettiin” (s. 149) samoin kuin ”esivaltaa edustavia ummikoruotsalaisia peruukkipäitä, joiden yhteys kansaan rajoittui torppareiden räökkäämiseen ja piikojen makaamiseen” (s. 158). Näiden ylilyöntien vastapainona esitys useimmiten soljuu rehevästi eikä häiritse vanhemman täti-ihmisenkään kielikorvaa.

Kokonaisuudessaan Teemu Keskisarjan teos kertoo muistitietoon nojaavan elämäkerrallisen Kivi-tutkimuksen kivettyneisyydestä. Kanonisoitu nero-kultti hakee elämäkertomuksessa vahvistusta siitä samasta aineistosta, jolla se aikanaan luotiin. Tulkintoja valikoidulla jyrkkä mustavalkoisuus Kiven ja Ahlqvistin välillä on uusinnettu, samoin on muistettu Kiven ihastukset ja kumottu epäilykset hänen ja Charlotta Lönnqvistin yhteiselon lihallisesta luonteesta. Tippuri- ja kuppavelut on nostettu esiin, sairauskertomukset kerrattu, vesihoidot muistettu ja homoepäilyt katteettomina hylätty. Näiden seikkojen merkitystä Kiven elämäntulussa lainkaan väheksymättä jää kyselemään, eikö historian tutkimuksen menetelmin todella pääse tämän syvemmälle. Eikö esimerkiksi muistitietoaineiston kattava metodinen käsittely voisi avata uusia visioita ja tarjota samalla mahdollisuuksia Kiven suppean kirjaineiston ja jopa kirjallisen tuotannon uudelleenluentaan. Tällöin huomio ehkä kiinnittyisi usein katseen myös Kivi-mytologian katvealueisiin kuten esimerkiksi kirjallisen tuotannon feminiinisten puolten taustoihin, naisten vaikutukseen Kiven maailmankuvan muotoutumisessa ja ylipäättänsä siihen, mistä kerääjät, kertojat ja tutkijat ovat vaienneet.

Irma Sulkunen, professori emerita
Tampereen yliopisto

1. Jyrki Nummi, Aleksis Kiven elämät. Teoksessa *Aleksis Kivi Kirjeet. Kriittinen editio*. SKS 2012, 20–74.
2. Eino Leino, Aleksis Kivi. Teoksessa *Suomalaisia kirjailijoita. Pikakuvia*. SKS 1983 [1909], 20–29.

Perusteos suomalais-saksalaisista tiedesuhteista

Marjatta Hietala:

Finnisch-deutsche Wissenschaftskontakte. Zusammenarbeit in Ausbildung, Forschung und Praxis im 19. und 20. Jahrhundert. Übersetzt von Benjamin Schweizer. Schriftenreihe des Finnand-Instituts in Deutschland. Herausgegeben vom Finnland-Institut in BWV – Berliner Wissenschafts-Verlag 2017. 294 s. ISBN 978-3-8305-1747-4.

Professori emerita Marjatta Hietala tunnetaan etenkin kaupunki- ja tiedehistoriaan sekä Saksaan liittyvistä tutkimuksistaan. Hän on epäilemättä juuri oikea henkilö kirjoittamaan perusteos Suomen ja Saksan pitkän linjan tiedesuhteista myös saksalaiselle yleisölle. Sellaiselle on todella tarvetta. Jos on saksan kielen taito valitettavalla tavalla hiipunut Suomessa, niin eivät Saksassakaan yleinen kiinnostus ja tutkimusharrastus Suomea kohtaan ole entisellään, kun ei ole enää kylmän sodan kontekstia, vaan kyseessä on useimmiten hyvin ongelmaton EU-kumppani. Akateeminen puoli ei sitä paitsi ole ollut maiden välisten suhteiden parhaiten katettuja aloja, vaikka se kuuluu etenkin pysyvyydessään tärkeimpiin. Rasitteena on ollut se, että sen toiminta on luonteeltaan niin usein kovin epädramaattista.

Hietalan teos pohjautuu luonnollisesti pitkälti siihen, mitä hän on jo julkaissut suomeksi. Taustalla ovat tutkimusprojektit, joiden lopputuotoksina syntyivät suomalaisen tiedehistorian perustutkimuksiin kuuluvat *Tiede, tutkijat, yliopistot ja innovaatiokeskukset kaupunkien menestystekijöinä* sekä *Tutkijat ja sota*. Kuten näissä, uudessa teoksessakin kiinnostus kohdistuu erityisesti suomalaisten professorien Saksan-matkoihin, niin yksilöinä kuin tilastoituna joukkona.

Esille nostetaan muun muassa Maikki Friberg, Agnes Sjöstedt, Arvo Ylppö, Richard Faltin, Rolf Nevanlinna ja monia muita. Ryhmänä nousevat esille etenkin lääkärit, mikä vastasi ajan arvostuksia. Lääkäri oli uuden ajan yhteiskunnan airut ja sankari ja myös käytännössä osa vaikutusvaltaista eliittiä yhteiskunnallisessa ympäristössään. Niin sanottujen ihmistieteiden edustajia käsitellään vähemmän.

Merja Lahtisen laatimissa tilastoissa vierailut on jäljitetty ja lueteltu vuosikymmenittäin, kohteittain, tiedekunnittain ja myös matkojen tarkoituksien mukaan. Viimeisessä tilastossa tullaan jo aivan nykypäivään, kun luetteloidaan myös Erasmus-opiskelijoiden määrät. Perusteellisuus on erittäin kiitettävää, joskin tilastot koskevat vain Helsingin yliopistoa. Toisaalta muut yliopistot tulivat vastaavaan toimintaan luonnollisista syistä vasta aikana, josta Hietalan teos on varsin niukka.

Vuoden 1945 jälkeisestä ajasta kirjassa ei ole edes kahdeskymmentä sivua.

Aikakausten kuvaamisen osalta voikin pitää pienenä puutteena sitä, että huomio jakautuu varsin epätasaisesti. Hietala on hyvin perusteellinen 1800-1900-lukujen vaihteen molemmiin puoliin sekä etenkin sotavuosien kohdalla, mutta vuoden 1945 jälkeisen ajan lisäksi myös sotien välisen ajan osuus jää vähäiseksi. Otsikkotasolle on jopa jäänyt epätarkkuus, kun käytännössä sotavuotia koskeva laaja osuus on otsikoitu ”Finnisch-deutsche Wechselbeziehungen 1933–1945”, mikä lupaisi edes hiukan enemmän myös sotaa edeltäneestä ajasta. Johdannossa kyseisen kappaleen kerrotaan olevan nimeltään ”Die Deutschland-Orientierung der finnischen Wissenschaftler während des Zweiten Weltkrieges”, mikä vastaa sisältöä paremmin.

Maailmansotien välisen ajan jääminen hyvin vähälle on sikäläkin harmillista, että siihen perehtyminen tekisi parhaiten ymmärrettäväksi sen, miksi tiedesuhteet häiriintyivät lopulta hyvin vähän Saksan useista poliittisista muutoksista. Nykyään, jolloin tietämyksen pohja näistä ajoista on suuresti ohentunut ja julkisuus ei osaa enää tehdä muuta kuin kysyä ”fasisti/natsi vai ei”, monista voi tuntua käsittämättömältä, että tiedesuhteita jatkettiin entisellään myös kansallissosialismin aikana. Tämä oli kuitenkin valtaosalle akateemisia piirejä varsin luonnollinen ja vastahakoisillekin väistämätön asia.

Kansallissosialismi ei muuttanut läheskään kaikessa Saksan tieteen laatua, sen perinteistä puhumattakaan, vaan Saksan tieteen taso pysyi poliittisten puhdistusten aiheuttamien suoneniskujen jälkeenkin korkeatasoisena koko maailman mittakaavassa. Kansallissosialisteille tiedemaailma ei ollut mikään prioriteetti, vaan heille riitti, että julkivihollisiksi julistetut juutalaiset ja marxilaiset karkotettiin yliopistoista. Loput saivat toimia jokseenkin rauhassa ja vanhoilla laduilla, etenkin kun aika jäi kovin lyhyeksi kasvattaa uutta tiedepolvea. Rotuopit eivät sellaisinaan vaikuttaneet moniinkaan aloihin, ainakaan niiden arkeen.

Myös Hietalan tilastot ja kuvaamat tapaukset vahvistavat sen, mikä oli aikalaisille arkea: Saksa oli tieteen johtava maa, näin oli ollut kauan, modernin tieteen alalla 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen, ja mikäli aikoi pysyä uuden tutkimuksen tasalla, Saksan tieteen tuntemus oli välttämätöntä. Suomalaisella tiedepolvella oli Saksasta niin pitkäaikaiset kokemukset, että poliittiset muutokset olivat monille aidosti enemmän pintavahtoa kuin pääasiaa. Etenkin 1800-1900-lukujen vaihteessa Saksa oli kansainväliselle tieteelle jokseenkin samaa kuin Yhdysvallat on ollut toisen maailmansodan jälkeen.

Sodan oloissa ei puolestaan ollut jäljellä juurikaan muita kontakteja. Kuten Hietala tiivistää, sodankaan aikana läheskään kaikki kutsut, tiedematkat ja jäsenyydet molemminpuolisissa tiedeseuroissa ja akatemoissa

eivät olleet luonteeltaan kokonaan poliittisia (s. 124). Tähän voisi lisätä: olisiko edes voinut odottaa, että kun ympäristö korosti yhteistä taistelua bolshevismia vastaan ja itsenäisyyden puolesta ja kävi mielestään elonjäämistaistelua, tiedemaailma olisi jotenkin voinut tai edes halunnut hakeutua pois tästä rintamasta? Ei sille ollut mitään yhteiskunnasta erotettua vetäytymispaikkaa tai norsunluutornia ulkoistettua tarkkailuroolia varten.

Hietala tuo toisaalta (kuten aiemmissakin tutkimuksissaan) esille myös tiedeyhteisölle kipeitä asioita, kuten maailmansodan ajan Itä-Karjala-hankkeet ja suunnitellut rotubiologian laitoksesta. Hän ei kuitenkaan tee niistä sensaatioita, vaan asettaa ne ajan kontekstiin. Sitä paitsi, kuten hän osoittaa, rotubiologiset näkökohdat eivät itsessään olleet muullekaan maailmalle vieraita, vaikka niiden saksalaista poliittista sovellusta ihmeteltiin. Kirjassa tuodaan esille etenkin yhdysvaltalainen alan tutkijaperinne (ks. esim. sivut 179, 180). Ja olihan Uppsalaankin perustettu jo 1920-luvulla rotubiologinen laitos.

Teos ei muutenkaan antaudu myynteille. Hietala toteaa, että historiankirjoituksella on ollut tapana pitää maailmansotien välistä aikaa nationalistisen sisänpäin käpertymisen aikana, mutta havainnot tiedeyhteisöistä eivät tue tällaista tulkintaa. Nykyään yleinen tapa nähdä kansallinen ja kansainvälinen toistensa vastakohdina onkin aivan liian yksipuolinen. (ks. s. 61)

Yleiseltä otteeltaan kirjan teksti on erittäin tieto- ja asiapitoista. Esimerkiksi opiskelijalle se ei olisi fakta-työryhtyksineen ja tilastoineen mikään unelmatenttikirja edes suomeksi. Aikalaisten henkilökohtaiset kokemukset matkoiltaan olisivat auttaneet lukijaa. Nyt niitä löytyy hyvin ansiokkaasti muutamissa kohdissa, etenkin Yrjö Reenpään, Arvo Ylpön ja Maikki Sjöbergin ja Agnes Sjöstedtin tapauksissa. Näistä kaksi viimeksi mainittua tuovat esiin myös kiinnostavan aspektin naisen asemasta tiedemaailmassa, ja sen sisällä kansainvälinen toiminta oli naisille vielä epätavallisempaa. Kyseiset areenathan olivat edelleen hyvin, hyvin maskuliinisia.

Toki tiedeihmiset eivät ole läheskään aina olleet mitään paavolaisia tai talvioita yhteiskunnallisten olojen ja omien tuntemustensa kuvaajina. Silti tällaisten kokemusten laajempi esittely olisi lisännyt myös tekstin havainnollisuutta, ja voi pitää yllättävänä, että on käytetty hyvin vähän suomalaisia ammattialojen lehtiä, joissa julkaistiin matkakertomuksia ja seurattiin Saksan kehitystä omalla alalla.

Tätä tarkastelua olisi myös voinut tehdä molempiin suuntiin. Esimerkiksi Bundesarchivissa olevaa Saksan opetusministeriön arkistoa ja sen hyvin arvokasta R4901-sarjaa on käytetty muutaman kansion verran. Siellä olisi kuitenkin ollut paljon enemmänkin kiinnostavia kuvauksia siitä, miten Saksan tiedemaailman edustajat näkivät suomalaisten ja laajemmassa kontekstissa

pohjoismaisten kollegojen reaktiot Saksan järjestelmänmuutokseen, sekä siitä, miten politiikan uskottiin vaikuttaneen tieteisiin.

Yleisesti ottaen lähdeaineisto on toki erittäin laaja ja perusteellinen. Lisäksi on muistettava, että kun aikajana on näin pitkä – alaotsikko mainitsee kaksi kokonaista vuosisataa – ja kun varsinainen tekstiosa ennen englanninkielistä abstraktia, tilastoja ja kirjallisuusluetteloa on 200 sivua, otteen on pakko olla monessa mielessä yleinen. Sarkaa jää joka tapauksessa paljon muillekin tutkijoille.

Vesa Vares, professori
Turun yliopisto

Ansiokas tutkimus siirtomaa-ajan Afrikan terveyskulttuurista

Markku Hokkanen:

Medicine, mobility and the empire. Nyasaland networks, 1859–1960. Manchester University Press 2017. 269 s. ISBN 978-1-7849-9146-3.

”What is colonial about colonial medicine”, kysyi aikanaan brittiläinen lääketieteen historioitsija Roy Porter. Markku Hokkasen vastaus on ”mobility” eli liikkuvuus: ”Medicine in the colonial world was in crucial ways about particular kinds of mobility which need to be understood in the contexts of networks, colonial power relations and inequality” (s. 241). Kirjassa *Medicine, mobility and the empire: Nyasaland networks, 1859–1960*, Hokkanen esittelee näkökulmiaan näihin liikkuvuuden muotoihin napakan johdannon, seitsemän luvun ja lyhyen epilogin avulla.

Kappaleet keskittyvät suurilta osin etelä- ja keski-afrikkalaisen Malawin terveyden(huollon) historiaan. Luvut eivät seuraa toisiaan kuvaten kronologisia vaiheita tai kehityskaaria, vaan liikkuvat teemasta toiseen. Aluksi Hokkanen kuvailee teoreettisia ja metodisia lähtökohtiaan ”liikkuvuus”-käsitteellä, jonka hän ymmärtää sekä tutkimuksensa raamiksi (”through which the history of medicine and health in colonial contexts can be brought together, highlighted and juxtaposed”) että tutkimuskohteeksi: ”mobility (including movement and migration) as understood and experienced by people in the past is a major subject of investigation in itself.” (s. 8). Tutkimusotettaan Hokkanen kuvaa sosiaalikonstruktivistiseksi, Ludmilla Jordanovaa ja Bruno Latouria mukaillen. Kirjan alkuluku, jossa näitä lähtökohtia avallaan, on aika tiukasti pakattua tekstiä ja aina ei ole helppoa saada selville mitä kirjoittaja käsitteillään tarkoittaa.

Ensimmäinen empiriaa käsittelevä luku antaa lukijalle laajahkon kuvauksen Malawin historiasta 1800-luvun puolivälistä 1960-luvulle, keskittyen sekä brittikolonistien että lähetystyöntekijöiden saapumiseen alueelle, jonka paikalliseen dynaamiseen, pluralistiseen ”lääkintäkulttuuriin” britit ja heidän lääkkeensä vähitellen sisällytettiin. ”Läntinen” lääkitys pysyi toki paikallisen lääkintäkulttuurin rajamailla, mutta rajamaat laajenivat Hokkasen mukaan siirtomaa-ajan kuluessa: terveydenhuolto lähetysaarnajien tai kolonialistien sairaaloissa ja terveysasemilla oli määrättyillä alueilla merkittävää. Tämä antaa lukijalle odotuksen siitä, että seuraavat luvut kuvaisivat näiden rajamaiden laajenemista, sekä läntisten terveydenhuoltokeinojen että paikallisen lääkintäkulttuurin kehitystä 1860-luvulta 1960-luvulle.

Luvussa kaksi saamme lukea eurooppalaiskolonistien lääkintäkulttuurista, jossa ajan lääketieteen edustajat kamppailivat määrittely- ja arvovallasta kokeneiden maallikkokolonistien ja lähetystyöntekijöiden kanssa; liikkuvuusteeman kautta Hokkanen kuvaa sekä vesietä maaliikenteen terveyteen liittyviä aspekteja. Hän huomauttaa, että vuosisadan vaihteessa ”läntisen” lääketieteen malaria-ymmärryksessä tapahtui paradigmaattinen käänne ja uusi tieteenala (*tropical medicine*) kasvatti merkitystään: tällä oli valtava vaikutus ajan lääketieteen vallitsevaan diskurssiin, mikä näkyi viiveellä myös siirtokunnissa. Lääketieteen edustajat pääsivät 1900-luvun ensi vuosikymmeninä Malawin alueella diskursiiviseen etulyöntiasemaan, ja universaalit, bakteriologiaan perustuvat lääketieteelliset näkökulmat syrjäyttivät maallikkojen kokemuspohjaiset terveysopit.

Kolmas luku keskittyy protestanttilähetystyön terveysajatteluun ja sen eri aspekteihin, varsinkin siihen, miten paikallisväestön ja lähetystyöntekijöiden käsitykset terveydestä ja sairaudesta lomittuivat toisiinsa. Luvussa kuvataan lyhyesti myös lähetysjärjestöjen terveysasema- ja sairaalatoimintaa, mutta kattavaa keskustelua asiasta ei löydy. Paljon enemmän saamme tietää paikallisista ”välittäjistä” (*medical middles*) eli afrikkalaisista lääkintäavustajista: Hokkasen mukaan nämä välittäjät olivat ratkaisevia kristinuskon, läntisen lääketieteen ja Malawin lääkintäkulttuurin välisissä neuvottelu-, synteesi- ja kiistaprosesseissa. Välittäjät esiintyivät myös useissa seuraavissa luvuissa.

Luvussa neljä Hokkanen keskustelee eri terveydenhallinnan toimijaryhmien näkemyksistä ja suhtautumistavoista toisiinsa. Vastakkain ovat läntiset ”kolonia-intellektuellit” ja afrikkalaiset parantajat, joita edellä mainitut usein halventavasti nimittivät noitahtoreiksi – mutta jos sitten tarkoituksena olikin saada käsiin paikallisia hoitoaineita ja -keinoja, muuttui kyllä nimittelykin positiivisemmaksi. Afrikkalaiset välittäjät ja lääkärit ovat viidennen luvun aiheena: kertomuksilla paikallisten toimijoiden elämästä ja toiminnasta Hokkanen saa

hyvin esille sekä afrikkalaisen toimijuuden tilat ja (muutuvat) mahdollisuudet että ne esteet, joita kolonialismi tälle asetti.

Kirjan kaksi viimeistä lukua tarkastelevat *materia medica* -aiheita: kiniinin käyttöä ja siihen liittyneitä kiistoja sekä läntisen lääketieteen että aasialaisten ja afrikkalaisten käsissä seurataan luvussa kuusi ja *Strophantus kombe* -kasvin myrkyin kolonialistista identifikaatiota ja käyttöönottoa luvussa seitsemän. Näiden tapaustutkimusten kautta Hokkanen nostaa hienosti esille alueellisen ja läntisen lääkintäkulttuurin – ja varsinkin niiden välisten suhteiden – monimutkaisuuden.

Medicine and mobility on hyvin kirjoitettua ja argumentoitua, joskin ajoittain hieman liiankin tiivistä historiaproosaa. Kirjan episodimainen rakenne ei aina onnistu saamaan esille keskeisiä kehityskaaria, joihin siellä täällä viitataan. Ehkäpä episodimaisuus johtaa siihen, että Hokkanen yhtäältä kuvaa siirtomaa-ajan Afrikan terveyskulttuurin kehitystä individualisointikäsitteen avulla, viitaten siihen, miten myös Malawissa tapahtui ajan myötä kehitys kollektiivisemmasta individualistisempaan suuntaan (s. 120). Toisaalla, liittyen kiniinin käyttöön yleisemmin vuosisadan vaihteen jälkeen, Hokkanen kuitenkin lyö lukkoon, että kolonialistisessa terveyskulttuurissa tapahtui iso muutos: painotus siirtyi individuaalisista terveydenhallintaotteista ja monipuolisesta kiniininkäytöstä kurinalaistavaan ympäristökontrolliin ja terveydenhoidon kasvavaan standardisointiin (s. 210). Onko kyseessä divergenssistä paikallisen ja kolonialistisen terveyskulttuurin välillä vai saman kulttuurin kehityksestä eri aikoina, vai kenties siitä, että individualisointi voi merkitä monta eri asiaa, jää epäselväksi – varsinkin, kun kirjan niukka epilogi ei tällaisiin asioihin enää palaa. Myös keskeinen kysymys siitä, minkälaisia nuo liikkuvuuden ”erityiset muodot” (*particular kinds of mobility*) alueella oikeastaan olivat, ja miten ne tekivät kolonialistisesta lääkityksestä kolonialistista, jää avoimeksi. Hokkanen saa kuitenkin hienosti esille tapoja, joilla ihmiset ja asiat, aatteet ja lääkkeet tutkimusalueella liikkivat, kohtasivat ja suhtautuivat toisiinsa. Varsinkin viimeisten lukujen keskustelu siitä, miten kolonialistiset ja paikalliset lääkintäkonstit otettiin käyttöön puolin ja toisin, on antoisaa luettavaa.

Teemu Ryymin, professori
Bergenin yliopisto

Ansiokas uusi tutkimus suomalaisen laivanrakennuksen kehityksestä

Aaro Sahari:

Valtio ja suurteollisuuden synty. Laivanrakennusteollisuuden kehittyminen yhteiskunnallisissa teknopoliittisissa järjestelmissä Suomessa 1918–1954. Helsingin yliopisto 2018. 392 s. ISBN 978-951-51-4615-1.

Aaro Saharin väitöskirjatutkimus keskittyy laivanrakennusteollisuuden kehitykseen sekä valtion ohjauspolitiikan muotoutumiseen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä, aina 1950-luvulle saakka. Ansiokkaan uuden tutkimuksen keskiössä ovat erityisesti laivanrakennus ja teollistumisen evoluutio; kehittyvän valtion toiminta ja toimijat yksityisen ja julkisen rajapinnoilla; sotien ja kriisien vaikutukset teollistumiseen ja laivanrakennukseen; sekä sotakorvausten rooli idänsuhteiden ja -kaupan muovaajana sekä prosessina. Saharin väitöskirja osoittaa seikkaperäisesti näiden eri kokonaisuuksien merkitykset ja kompleksisuuden, ja se pohjautuu erityisen perusteelliseen ja monipuoliseen lähdemateriaaliin.

Väitöskirja tuo paljon uutta tietoa muun muassa laivanrakennuksen, sekä kaupallisen että maanpuolustuksellisen, varhaisesta kehityksestä Suomessa ja tämän keskeisen sektorin eri toimijoiden vaikutuksesta hankintoihin, tukiin sekä investointeihin. Kuten Sahari osoittaa, itsenäisyyden alussa uusi valtio oli heikko toimija, jolloin poliittisia ja taloudellisia vaikutusmahdollisuuksia oli enemmän. Sotien ja kriisien kautta suomalainen yhteiskuntajärjestelmä muovautui kohti nykyisiä toimintamalleja ja instituutioita, eli kohti aktiivista yhteiskunnallista ohjausta. Sotakorvausten ja uuden poliittisen tilanteen edessä toisen maailmansodan jälkeen erilaiset intressiryhmät ja valtio, osittain limittäin, joutuivat mukautumaan tilanteeseen ja valtion rooli talouden ohjauksessa kasvoi. Täten laivanrakennusteollisuudessa yhdistyivät maanpuolustuksen, teollisuuspolitiikan ja ulkomaankaupan sekä sotakorvausten vaikutukset, jolloin syntyi Suomen talouden kannalta keskeisiä toimijoita, kuten Wärtsilä. Voittajia olivat nimenomaan isommat toimijat ja tekijät, joiden verkostot olivat kaikkein tehokkaimpia yhteiskunnallisissa pelissä.

Saharin tutkimus on siis perusteellinen ja innovatiivinen selvitys suomalaisen laivanrakennusteollisuuden muotoutumisesta Venäjän vallan ajalta itsenäisyyden kautta sotakorvauksiin. Samalla tutkimuksessa tuodaan esille monimutkaiset prosessit ja toimijoiden verkosto, jotka muovasivat laivanrakennusteollisuutta ja infrastruktuuria. Kriisit muokkasivat laivanrakennuksen evoluutiota, jolle tietynlaisen päätepisteen muodostivat sotakorvaukset. Sotakorvausjärjestelmän kautta valtio,

tai julkiset toimijat, saivat isomman roolin laivanrakennuksen kehityksessä. Sotakorvauksilla oli myös laivanrakennusteollisuudessa suuri merkitys. Isoimmat toimijat saavuttivat eniten uudessa poliittisessa ja taloudellisessa tilanteessa toisen maailmansodan jälkeen.

Kokonaisuutena Saharin tutkimus on huolellisesti tehty analyysi Suomen taloushistorian merkittävästä kysymyksestä, eli laivanrakennuksen kehityksestä ja sotakorvausten merkityksestä. Hän käyttää laajaa lähdemateriaalia ja tutkimuskirjallisuutta erityisen ansiokkaasti tutkimuksellisen näkökulmansa tueksi. Oikeastaan ainoa hienoinen heikkous on toisen maailmansodan ajan tapahtumien ja vaikutusten vähäisempi käsittely. Se ei kuitenkaan vähennä tutkimuksen arvoa – Saharin tutkimus, kuten hieman sen jälkeen ilmestynyt Saara Matalan väitöskirja Aalto-yliopistossa koskien laivanrakennusta Suomessa 1950-luvulta eteenpäin, on keskeinen Suomen itsenäisyyden ajan alun tutkimus, jota ei voida ohittaa tulevissa tutkimuksissa.

Jari Eloranta, professori
Helsingin yliopisto

Aikamoinen miekkonen – tuo Niukkanen

Timo Mikkilä:

Talvisodan puolustusministeri Juho Niukkanen. Traumana Karjalan menetyt. Edita 2018. 317 s. ISBN 978-951-37-7457-8.

Maalaisliitto-Keskustapuolue-Suomen keskustan riveistä nousi 1900-luvun poliittiseen historiaamme lukuisia maan eri johtotehtävissä vaikuttaneita poliitikkoja tasavallan presidenteistä monivuotisiin ministereihin. Lauri Kristian Relanderin, Kyösti Kallion ja Urho Kekkosen lisäksi tulee iso joukko ministereitä, joista tänä päivänä tunnetuimmat lienevät monivuotinen ulkoministeri, myös kahdesti pääministerinä vaikuttanut Ahti Karjalainen sekä kerran pääministerinä ja useasti eri ministerin tehtävissä vaikuttanut Johannes Virolainen, muheva karjalaisisäntä Vironperältä.

Yksi puolueen monista ministereistä ja johtavista vaikuttajista oli Karjalaista ja Virolaista huomattavasti aiemmin politiikan kentälle noussut, jo vuonna 1888 syntynyt Juho Niukkanen, joka hänkin oli Virolaisen tapaan maanviljelijäperheen kasvatti sittemmin Neuvostoliitolle luovutetusta osasta Karjalaa. Virolaisen tapaan Niukkanenkin toimi useita vuosikymmeniä myös kansanedustajana. Merkittävin ero Virolaisen ja Niukkanen välillä oli kuitenkin koulutuksessa. Edellinen oli edennyt opinnoissaan tohtoritutkintoon asti, kun taas jälkimmäinen ponnisti kansakoulupohjalta.

Historiantutkija, filosofian tohtori Timo Mikkilän elämäkertateos Juho Niukkasesta, topakasta kirvulaisesta isäntämiehestä ja sahanomistajasta, on oivallinen esitys paitsi tämän toimista poliitikkona ja eritoten ministerinä myös hänen luonteestaan. Mikkilän esityksestä käy ilmi, että Niukkanen oli omanlaisensa politiikan tekijä, joka ajoi päämääriään varsin rämäpäisesti. Mikkilän teoksen äärellä tulee mieleen, että useimmiten poliittiset elämäkerrat hahmottavat varsin tarkoin kohteensa elämänvaiheet myös lapsuus- ja nuoruusvuosista ja ylipäättään ajasta ennen varsinaista uraa. Tässä suhteessa Mikkilä on kuitenkin tyytynyt suppeaan esitykseen, sillä hänen huomionsa kohteena on ollut painotetusti Niukkanen poliittinen toiminta 1920- ja 1930-luvuilla sekä erityisesti työskentely talvisodan aikaisena puolustusministerinä. Tämä käy esiin myös teoksen nimestä.

Mikkilä tuo kohteensa politiikan kentälle keskellä dramaattisia oloja eli vuonna 1915, jolloin 27-vuotias Niukkanen toimi jääkärivärinä. Karjalainen itsenäisyysmieheksi oli tosi toimissaan. Hyvän ja aktiivisen puhujana ja maalaisliiton piirissä maakunnallista tunnettua saavuttaneena Niukkanen tuli valituksi eduskuntaankin jo vuonna 1916, oltuaan jo siihen mennessä parisen vuotta maalaisliiton puoluehallituksessa. Miellellä oli luottoa karjalaisten maanviljelijäin keskuudessa ja niinpä hän istui eduskunnassa yhtäjaksoisesti vuonna 1954 tapahtuneeseen kuolemaansa asti – lukuun ottamatta lyhyttä katkosta vuosina 1933–1936. Kaksikymmenluvulla hän oli useaan otteeseen ministerinä. Ensimmäinen hänen virkasalkuistaan oli apulaismaatalousministerin vuonna 1921.

Tuolloin alkoi myös näkyä Niukkanen itseriittoinen luonne, jonka lukuisia ilmenemismuotoja Mikkilä tuo kiintoisasti esiin. Esiin käy myös se Niukkanen niin ikään vähemmän miellyttävä piirre, että hän esitti jälkikäteen tekosiajan tai tekemättä jättämisiään aina viimeisen päälle omaksi edukseen – vaikkapa totuutta pahastikin vääristellen. Mikkilä kirjoittaa: ”Juho Niukkanen oli parlamentaarikon uransa ensimmäisellä vuosikymmenellä 1920-luvulla kelpo karjalainen kansanedustaja, hän halusi oppia uusia asioita ja hoiti ministerin tehtävätkin moitteettomasti. Luonteensa mukaisesti hän uskoi itseensä ja alkoi pitää itseään kaikkien alojen asiantuntijana, vallankin sotilasasioiden. Niukkasella oli taipumusta jälkikäteen ottaa ansioikseen muitten aikaansaannoksia ja jopa seipitellä itsensä kannalta myönteisiä tarinoita. Tässä mies oli taitava uskoen, että kukaan ei pitkän ajan päästä pysty tarkistamaan väitteiden todenperäisyyttä.” Asialliseen sävyyn ja eri lähteisiin pohjaten tekijä tuo myös esiin Niukkanen rehvakkuuden ja tarpeen korostaa jälkikäteen ja usein vailla todellisuuspohjaa omia toimiaan ja niiden merkitystä.

Rajaseudun kasvattina ja Karjalan kannaksella tiluksensa ja sahayrityksensä omistaneena Niukkasesta kiinnostivat maanpuolustuskysymykset – maan raja-alueet

olivat tietenkin ensimmäisenä uhattuina, jos itäinen vihollinen hyökkää. Niinpä Kirvun mies vaikuttikin, ellei ministerin salkkua ollut kannettavana, eduskunnan sotilasasiain (nyk. puolustus-) valiokunnan jäsenenä. Mikkilä luo perusteellisen kuvan Niukkasen nousemisesta maalaisliiton tärkeäksi puolustusasiantuntijaksi, jonka taustalla oli toiminta jääkärivärävinä 1910-luvulla. Näissä yhteyksissä Mikkilällä on esimerkkinä tutkimuskohteensa luonteesta tuolloisen maatalousministeri Niukkasen ja kenraali Oskar Enckellin vuonna 1921 Kannaksen puolustus suunnitelmista käymä mittelo, josta Niukkanen esitti sittemmin täysin totuuden vastaisia näkemyksiä – omaa asiantuntemustaan korostaakseen.

Niin tai näin, ”liioittelematta voi sanoa”, Mikkilä arvioi, ”että Juho Niukkasesta tuli vähitellen 1920-luvulla Maalaisliiton keskeisin puolustuspoliittinen johtaja, mikä lisäsi hänen painoarvoaan parlamentaarissa elämässä laajemminkin.” Yksi osoitus Niukkasen vaikutusvallasta oli se, miten hän junaili Relanderin maalaisliiton presidenttiehdokkaaksi ja sitä tietä tasavallan presidentiksi vuonna 1925. Vaikka olikin maanpuolustusmies ja suojeluskuntalainen, Niukkanen oli maalaisliiton säästävyyssiilin mukaisesti tarkka rahoista, joita valtio myönsi puolustusvoimille. Puolueen jakautuessa kalliolaisiin aatteellisuuden korostajiin ja sunnilaisiin maanviljelijöiden taloudellisia etuja ajaviin, Niukkanen pysyi neutraalina ja haki liittolaisia kummastakin ryhmästä omien tarpeidensa mukaan. Toimintatapojensa vuoksi Niukkasella ei ollut milloinkaan mahdollisuuksia nousta pääministeriksi, vaikka haluja oli sitäkin enemmän. Valtion virkamiehiin hän suhtautui lähes vihamielisesti – toisin kuin esimerkiksi presidentti Relander.

Kolmikymmenluvun taitteessa Niukkanen suhtautui kielteisesti Lapuanliikkeeseen ja oli siten sydämistynyt presidentti Relanderin veljeilystä liikkeen johtomiesten kanssa talonpoikaismarssin yhteydessä heinäkuussa 1930. Jos oli Niukkanen ollut tekemässä Relanderista presidenttiä vuonna 1925, oli hän nyt vaikuttamassa siihen, ettei Relanderista tullut maalaisliiton presidenttiehdokasta vuoden 1931 vaaleissa. Mikkilän sanoin, Niukkanen oli ”vasemmistoagraari”.

Kirjansa otsikon vastaisesti Timo Mikkilä kirjoittaa varsin laajasti Juho Niukkasen toiminnasta ennen sota-aikaa – tosin, sitä parempi kirjalle, sitä huonompi otsikolle. Mielenkiintoinen seikka on muun muassa Niukkasen vuonna 1932 heittämä ajatus maalaisliitosta lähes sotilaallisen järjestön tapaan johdettuna organisaationa vastavoimaksi oikeistokaappauksille. Mikkilä kirjoittaa: ”Niukkanen tunsu siis suurta vetoa sellaiseen Maalaisliittoon, joka olisi tehokas, kiinteä, keskitetty, kurinalainen ja puolisoitilaallinen. Poliittisen taistelujärjestön malli, joskaan ei aate, kumpusi Niukkasen ajatuksissa kommunistisista ja kansallissosialistisista puolueorganisaatioista. Poliittiset kriisit olivat kirkastaneet hänelle, että vanha maalaisliittolainen kansanliikepuolue ei enää

riittänyt vastaamaan oikeistoradikalismiin haasteeseen. Aika oli Kannaksen miehen mielestä kova ja vaati demokratian itsepuolustusta muutoinkin kuin sanan voimalla ja äänestyslipuin.” Lähtökohtana Niukkasella oli, että maalaisliitto saisi vaaleissa enemmistön eduskuntaan.

Tuotuaan jo perusteellisesti esiin, minkä sorttinen mies Juho Niukkanen oli, Mikkilä siirtyy lopulta tarkastelemaan kohdettaan sotavuosina, ennen muuta talvisodan aikana, jolloin tämä oli toista kertaa mielipuhassa puolustusministerinä. Talvisodan kynnyksellä Niukkanen koki päävastustajakseen Cajanderin punamultahallituksessa sosialidemokraattien johtomiehen, valtiovarainministeri Väinö Tannerin, jonka kanssa hän taittoi peistä mistäpä muusta kuin puolustusvoimille annettavista asehankinta- ym. varoista. Vaikka olikin säästömies, Niukkanen oli ymmärtänyt marsalkka Mannerheimin vaatimukset armeijan varaintarpeista mahdollisen sodan puhjetessa.

Joulukuun alussa 1939 aloittaneessa Rytin hallituksessa Niukkasen ja nyt ulkoministerinä toimineen Tannerin riidat jatkuivat talvisodan edetessä. Viime kädessä kyse oli siitä, pyrkiäkö rauhaan vai taistelujen jatkamiseen neuvostohyökkäystä vastaan – länsivaltojen tukea odottaen. Tanner – samoin kuin koko hallituksen enemmistö – oli edellistä ja Niukkanen jälkimmäistä mieltä. Vielä maaliskuun alussa 1940 Niukkanen oli sinnikkäästi taistelujen jatkamisen kannalla, vaikka kenttäarmeija oli jo aivan totaalaisesti uuvuksissa. Lopulta Niukkanenkin ymmärsi tilanteen, mutta edellytti että Stalinin vaatima rajansiirto tehtäisiin siten, että Niukkasen kotipitäjä ja omaisuudet jäisivät Suomen puolelle.

Niukkasen toiminta juuri ennen talvisodan päättymistä iski rajun esteen hänen jatkomahtollisuuksilleen poliittikkona. Mies jätti eronpyyntönsä ministerintehtävistä hallituksen päädyttyä rauhan kannalle, matkusti kotitalalleen ja järjesti sahalaitoksensa omaisuuden realisoiminnin – tietoisena siitä, että Kirvu joutuisi Neuvostoliiton puolelle. Niukkanen möi 800 000 markalla saansa tuotannon valtiolle ja siirsi sen konttorin lähelle Tamperetta. Kyseessä oli melkoinen temppu kansakunnan ollessa sortumaisillaan – puolustusministeri lähti livohkaan hallituksesta maan ollessa äärimmäisessä hädässä, käytti tehtävänsä myötä saamia tietoja häikäilemättä hyväkseen ja keräsi vielä huomattavan taloudellisen voiton.

Vaikka kyse oli sinänsä inhimillisestä liikkeestä – kukapa ei yrittäisi pelastaa omaisuuttaan ja elämäntyötään – kävi niin, että hallituskamarien ovet eivät Niukkaselle enää avautuneet. Talvisodan lopputuloksesta ja siihen kytkeytyneestä veljensä itsemurhasta järkyttynyt Niukkanen sai maan johtomiesten vihat niskoilleen, vaikka hänellä säilyikin edelleen vahva asema Maalaisliitossa. Mikkilä kuvaa nämä vaiheet ja jatkosodan jälkeiset vuodet selkeän kiihkottomasti. Käy myös selväksi, että Niukkanen sai trauman Karjalan ja ennen

muuta kotipitäjänsä Kirvun menetyksestä. Vielä kerran, jo riutuneena ja sairauksien ja alkoholin rasittamana Niukkanen pääsi vuonna 1953 kertaalleen ministeriksi, huolehtimaan valtion varoista.

Timo Mikkilän elämäkerta Juho Niukkasesta on kiintoisaa luettavaa. Tekijä ei tee kohteestaan mitään historiantutkijan kultatuolissa istuvaa sankaria, vaan antaa tämän tekojen puhua sellaisenaan. Niukkanen oli kyvykäs poliitikko, jolla oli pyrkyä ja ammattitaitoa – sekä kunnianhimoa muillekin jakaa. Mikkilä tuo esiin myös Niukkasen eittämättä kielteiset luonteenpiirteet. Tämä oli tarvittaessa häikäilemätön peluri ja oman edun tavoittelija, joka kaiken lisäksi ei epäröinyt esittää muunneltua totuutta tai suoranaisia valheita tekemisiään selittäessään. Mikkilän teos tuo piristävän lisän maalaisliittolaisten poliitikkojen elämäkertojen joukkoon ja on pätevää akateemista historiankirjoitusta. Miinuksena voi mainita noottiapparaatin, josta ei harvojen lähdeviitenumerointien vuoksi aina saa helpolla selville, mitä lähteitä kuhunkin tekstinkohtaan on käytetty.

Erkki Vasara, dosentti, VTT
Helsingin yliopisto

Muistelmia hulluista laitoksista

Ilkka Taipale:

Mielisairaalassa. Lääkäriin muistelmat. Into Kustannus Oy 2018. 396 s. ISBN 978-952-354-817-4.

Suomalaisen psykiatrian, mielisairaanhoidon ja mielisairauksien sekä näihin liittyvien liitännäisilmiöiden historiaa käsittelevä kirjallisuus on kasvanut ja monipuolistunut viimeisten parin-kolmenkymmenen vuoden aikana. Joukkoon mahtuu niin lääkäreiden ja psykiatrien omaelämäkertoja, yksittäisten mielisairaaloiden historioikkeitä sekä aihetta sivuavia sosiaali- ja tietehistoriallisia tutkimuksia. 2000-luvun alkuvuosikymmenet ovatkin olleet runsasta aikaa tälle niin sanotulle hulluuden historialle. Yhtenä tuoreimmista lisäyksistä tähän kasvavaan kirjallisuuden alaan on psykiatri-aktivistikananedustaja-mielipidevaikuttaja Ilkka Taipaleen muistelmateos *Mielisairaalassa: Lääkäriin muistelmat*. Vajaan 400 sivun pituisena kirja lupaa ainakin ulkoisilla puitteillaan antaa sangen kattavan kuvan suomalaisesta mielisairaanhoidon ja poikkeavuuden käsittelyn historiasta 1960-luvulta aina 2010-luvulle saakka. Tosin heti alkumetreillä kirjoittaja tekee lukijalle selväksi, ettei käsillä oleva kirja ole vain yksi muistelmateos muiden joukossa. Kyseessä on ”sosiaalipoliittinen ja lääketieteellinen ohjelmaajulistus ja toimintaohje.” Kuulostaa

varsin ”taipalelaiselta”, mietin kun olin vastikään penkonut Marraskuun Liikkeen ympärillä käytyä keskustelua 1960–1970-lukujen vaihteessa.

Ilkka Taipaleen kirjoituksia laajemmin ja pidemmältä ajalta tunteva lukija tunnistaa kirjoittajan tyylin välittömästi. Kerronta on kaikkea muuta kuin kuivakasta tapahtuneen kertausta. Sen sijaan tekstiä värittävät Taipaleen omat arviot tapahtumista sekä vahva vakaumus sosiaalisen oikeudenmukaisuuden turvaamisen tärkeydestä. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden takaaminen ja mahdollisimman laajan hyvinvoinnin turvaaminen ovat olleet Taipaleen laatimien julkisten kannanottojen ja tutkimusten aiheena aina 1960-luvulta saakka. Ja vaikka käsillä oleva teos nimensä mukaisesti ne tuokin muistoina lukijan nähtäville, ei tekijä ole luovuttanut tai omien sanojensa mukaan ”hellittänyt” julkiseen keskusteluun osallistumisesta. Teoksen loppusanat muotoilevatkin toimintaohjeiden rungon tulevaisuutta ajatellen, ja niiden kohteena ovat ”tiede, taide ja köyhä kansa” – teema, joka ei jätä lukijaa hetkeksikään rauhaan ilmaantuen välillä uudessa ja välillä jo tutussa asiayhteydessä teoksen sivuilla. Sisällön ollessa tällainen on teoksen alaotsikko, ”Lääkäriin muistelmat”, kerta kaikkiaan liian suppea. ”Muistelmat, mielipidekirjoitus, pamfletti” voisi jo paremmin vastata kirjan sisältöä ja sanomaa.

Minkälaisen kuvan teos antaa kirjoittajastaan? Taipale ei avaa sielunelämäänsä syvällisten pohdintojen tai joistakin toisista psykiatrien elämäkertoista tutun, jopa jonkinlaista autopsyykoanalyysia muistuttavan syväluotauksen keinoin. Kuva Taipaleesta muodostuu toiminnan ja tekojen sekä näiden taustavaikuttimina olleiden seikkojen kertaamisen kautta. Tässä mielessä teos on raikas ja mielenkiintoinen omakuva, jonka yleisenä periaatteena toimii jonkinlainen pohjavire ja eetos jäsenetyn tarinallisuuden sijaan. Näinhän yksittäisen ihmisen elämä tietenkin meneekin, vailla juonta ja lopullista päämäärää, vaikka asetetut tavoitteet voivat sellaisilta hetkittäin näyttääkin.

Vaikuttamisen halu niin tieteen keinoin kuin yhteiskunnallisen keskustelun ja Marraskuun Liikkeen jäsenenä aktivismin kautta ovat määrittäneet Taipaleen työuraa ja ilmeisesti paikoin vapaa-aikaakin. Lähes kuusikymmentä vuotta sitten Ilkka Taipale alkoi osallistua syrjäytyneitä ja mielisairaita käsittelevään julkiseen keskusteluun opiskelija- ja terveydenhoitoalan lehtien sivuilla. Vuosikymmenet eivät näytä kirjoittajaa väsyttäneen tai kyynistäneen, vaan vuonna 2018 julkaistun kirjan teksti pursuaa edelleen halua osallistua ja tuoda ilmi asioita, jotka kirjoittajan mukaan uhkaavat unohtua päätöksenteosta ja sosiaalipoliittisesta keskustelusta. Kodittomat, alkoholistit, vangit, mieleltään järkkyyneet ja muut hyvinvointivaltion reuna-alueille ajautuneet ovat Taipaleen ohella kirjan päähenkilöitä. Keskusteluun osallistumisen halu ja kirjan sivuilta paistava sanomisen riemu on kuitenkin samalla teoksen suurin puute.

Mielisairaalassa-teos on nimittäin myös sekavaa luettavaa. Lukija kiskaistaan alkusanojen julistuksen jälkeen suoraan keskelle toimintaa ja Ilkan ensimmäisiä kokemuksia mielisairaanhoidosta ja hoitotyöstä 1960-luvun alussa. Kun kyse ei ilmeisestikään ole varsinaisesta henkilöhistoriasta, niin lapsuuden ja nuoruuden muistojen yli hyppääminen ei sinänsä haittaa – paitsi että niihin kyllä palataan tuonnempana, parissakin kohtaa. Eikä 1960-luku näytä miehestä lähteneen. Opiskeluaikaa ja varhaisia työuran vaiheita sekä kirjoittajan (ehkä) kiihkeintä aktivistiaikaa kuvataan useaan otteeseen aina hieman eri näkökulmasta ja eri asiayhteydessä kirjan edetessä. Teoksen rakenteen jäsentymättömyyttä ja tajunnanvirtamaista kerrontaa kuvaa hyvin se, ettei lukija voi oikein mitenkään ennakoida mistä vuodesta tai edes vuosikymmenestä sivua kääntäessä pääsee lukemaan.

Jo teoksen lopun lähestyessä, sivulla 345 alkavassa luvussa, lukija viedään jälleen kerran ensin nopeasti lääketieteellisen korkeakoulutuksen perustamispyönteisiin vuoteen 1972 ja tämän jälkeen kirjoittajan oman työhistorian kuvaukseen vuodelta 1965 – juurikin tässä järjestyksessä.

Tekstin johdonmukaisuuden puute aiheuttaa tarpeettomia haasteita varsinkin sellaiselle lukijalle, joka etsii suomalaista mielisairaanhoidoa ja syrjäytyneitä käsitteleviä faktoja ja tapahtumahistoriallista tietoa. Tietoaahan teos kyllä pitää kansiensa välissä, vaikka kuinka paljon, mutta ilman hakemistoa lukija on täysin Taipaleen muisteluiden pyönteiden armoilla. Osittain nämä vaikeudet syntyvät lukijan ennako-oletuksista ja toiveista sen suhteen, millainen muistelmateoksen tulisi olla. Mikäli lukija muistuttaa itselleen kirjoittajan olleen varsinainen monitoimimies, tekstin jäsentymättömyys saa uuden merkityksen, vaikei se helposti avautuvaksi ja johdonmukaiseksi tietokirjaksi millään muutu. Oli miten oli, teoksen suurimmaksi kompastuskiveksi nouseekin rakenteen jäsentymättömyys, joka olisi voitu korjata toimitustyöllä.

Kokonaisuutena Ilkka Taipaleen epätavallinen muistelmateos kertoo samalla kertaa paljon mutta vähän suomalaisesta psykiatrian, sosiaalihuollon, sairaalapolitiikan, syrjäytyneiden käsittelyn ja muutaman muun asian historiasta. Lisäksi kaikkea tätä sävyttää sivun parin mittaiset (ei kronologisesti kirjaan järjestetyt) matkakuvaukset vierailuista mielisairaaloihin eri puolilla maailmaa. Rakenteellisista puutteistaan huolimatta teos onnistuu havainnollistamaan kuinka psykiatriset poikkeus- ja häiriötilat ovat lähestulkoon aina kiinteässä yhteydessä sosiaaliseen arkitodellisuuteen. Lääketieteellinen näkökulma, jota Taipale itsekin edustaa, on vain yksi osa kokonaisuutta, jonka tavoitteena tulisi olla ehkäistä syrjäytymistä ja auttaa mieleltään sairaiden ihmisten arkea. Kirjoittaja nostaakin psykiatrian rinnalle keskeiseksi keinoiksi ”sosiaalipolitiikan, asunto-

ratkaisut ja toimeentulon korjaamisen”. Kuulostaa aivan Ilkka Taipaleen kirjoitukselta *Medisiinari*-lehdessä 1960-luvun puolivälissä.

Mikko Myllykangas, FT
Oulun yliopisto

Sähköinen historia herättää tärkeitä kysymyksiä

Lauri Viinikkala:

Digitaalisia valheita vai historiallista tietoa?

Aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon suhde yhdistetyn todellisuuden teknologiaa hyödyntävissä menneisyyden esityksissä.

Scripta Lingua Fennica Editio. Turun yliopisto 2018.
150 s. ISBN 978-951-29-7522-8.

Historiatiede ei kehity erillään muusta maailmasta vaan lähinnä päivittäin ympäröivä kulttuuri ja yhteiskunta vaikuttavat erittäin vahvasti historiankirjoituksen olemuksen ja funktion. Siksi myös viime vuosikymmenen digitaalinen kehitys väistämättä vaikuttaa tieteenalaan interaktiivisen ja digitaalisen median murroksen kautta.

Menneisyyden esittäminen uusissa medioissa on asia, johon myös historian ammattilaisten on syytä paneutua. Tieteellisen tiedon läsnäolo sähköisessä maailmassa edellyttää sen tuottajilta ymmärrystä ja aloitteellisuutta. Kun haluamme hyödyntää digitaalisia keinoja ja välittää historiallista tietoa esimerkiksi visuaalisessa muodossa, joudumme lähes aina tekemään eriasteisia tulkintoja ja oletuksia. Autenttisuuden ongelmaa on digitaalisen median ja kulttuuriperinnön yhteydessä käsitelty tutkimuksessa yllättävän vähän. Museologian alalla, kansatieteessä, arkeologisten rekonstruktioiden ja tietokonepelien kohdalla tästä on käyty tieteellistä keskustelua, kuten tietenkin totuuden ja tulkinnan oleuksesta historiatieteissä yleensä. Lauri Viinikkalan väitöskirja on relevantti analyysi ja kannanotto asiaan nimenomaan historian tutkijan ja tutkimuksen kannalta.

Viinikkalan artikkeliväitöskirjan kysymyksenasettelu on selkeä: millaiseksi aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon välinen suhde muodostuu yhdistettyyn todellisuuteen perustuviissa menneisyyden esityksissä? Työ tukeutuu paitsi *Futuristic History*- ja *MIRACLE*-hankkeissa tehtyyn työhön myös vahvasti perinteiseen historiatieteen teoriaan. Projekteissa syntyneitä sovelluksia esitellään rasittamatta lukijaa turhalla teknisellä tai sisällöllisesti tarkalla dokumentaatiolla. Väitöskirjan osaksi otettu *Sanan seppä* -sovellus antaa kuitenkin käsityksen siitä, mitä konkreettisesti

on tehty, ja siihen on mahdollisuus tutustua Turun tuomiokirkossa. Työn pääosa on kuitenkin teoreettinen pohdinta, jossa kirjoittaja nojaa muiden muassa Frank Ankersmitin ja Jouni-Matti Kuukkasen historianfilosofiseen työhön, sekä Charles Lindholmin ja joidenkin muiden käsiteanalyysiin.

Samalla kun virtuaalitodellisuuden hyödyntäminen pakottaa visuaalisuuteen, se tarjoaa myös entistä selkeämpiä mahdollisuuksia viestiä lähteistä ja tiedon laadusta tuomalla esiin aukkoja tiedoissa tai vaihtoehtoisia tulkintoja. Tiedon visualisointi mahdollistaa hyvin monenlaisia tiedon esittämisen, erittelyn ja taustoittamisen tapoja. Koska sovellukset ovat yhä suosittumia myös kulttuuriperintöpedagogiikan puolella, olisi tämä asia hyvin tärkeä tiedostaa. Problematisoimalla ja avaamalla autenttisuuden käsitteen Viinikkala pystyy argumentoimaan digitaalisen formaatin puolesta. Sen avulla voi viestiä elämyksiä ja tietoa historiasta, tekemättä väkivaltaa kulttuuriympäristölle. Tiedon monitasoisuuden esittämisen mahdollisuus on ehkä digitaalisuudessa tärkeämpi uutuus kuin elämyksellisyys tai kerronnan hyödyntäminen. Siksi autenttisuus on tämän tutkimuksen tärkein teema.

Narratiivisuuteen linkittyvä valta-aspekti sekä osalistamisen mahdollisuus on jäänyt työssä vähemmälle huomiolle. Narratiivisuus näyttäytyy edelleen hyvin vahvasti perinteisenä yksisuuntaisena, tutkija-asiantuntijan tiukassa otteessa pysyvänä viestintänä. Tavallaan tämä lähtökohta sementoituu jo tutkimuksen rajaamisessa vain tiedon esittämiseen ja kokemuksen tuottamiseen. Tämä on mielestäni myös osin seurausta siitä, ettei tutkimusta ole asetettu vahvemmin laajempaan digitaalisten ihmistieteiden kontekstiin. Kokemus on kuitenkin aina vastaanottajan päässä tapahtuva prosessi, joten kommunikatiivisen tutkimusta tämä ei ole, vaan tutkimus käsittelee nimenomaan vain historian rakentumisen ja esittämisen haasteita. Viinikkala on kuitenkin rajannut tutkimusaiheensa selvästi ja perustellusti käsittelemään juuri historiallisen tiedon esittämistä, eikä niinkään viestintää tai kommunikatiivisia аспекteja.

Väitöskirja on historia-alalla siten uuteen aikaan kurottava, että siihen on otettu ”osaksi” mobiilisovellus *Sanan seppä*. Tämä on sinällään erinomainen asia, joka kuitenkin käytännössä törmää tieteellisen infrastruktuurimme puutteellisuuteen. Meillä ei käytännössä ole yleisesti tutkijoiden käytössä täysin toimivia palveluita, joilla voitaisiin turvata tällaisen väitöskirjan osan pitempiaikainen saatavuus saatikka käytettävyys. Tällainen vaatii nimittäin suurta asiantuntemusta ja jatkuvaa ylläpitoa. Tähän liittyy myös muita haasteita. Kuten kirjoittaja sovelluksesta sanoo:

”Monet sen osat ovat riippuvaisia kaupallisten toimijoiden tuottamista palveluista, jotka tarvittaessa voidaan helposti korvata toisilla. Näin on varmistettu, ettei esimerkiksi tietyn palvelun toiminnan lopettami-

nen automaattisesti tee koko sovellusta käyttökelttomaksi. Tästä on kuitenkin seurauksena, että sovelluksen koodin julkaiseminen ei sellaisenaan takaa sovelluksen säilymistä mielekkäässä muodossa. Muutokset sovelluksen kokonaisrakenteessa tekevät joka tapauksessa mahdottomaksi sen palauttamisen pelkän koodin avulla. Koodin julkaiseminen olisi tuottanut vain ikuisen säilymisen illuusion, joka samalla omalta osaltaan olisi kätkenyt näkyvistä monien digitaalisten muodostelmien sisäsyntyisen haurauden” (s. 23).

Tämä on erittäin tärkeä huomio, mikäli koskaan haluamme aidosti ottaa suurempia sovelluksia osaksi perinteistä tutkimusjulkaisua. Myös digitaalisten ihmistieteiden toisella, laskennallisella puolella, itse tutkimusaineiston ja menetelmien tallentaminen, jakaminen ja julkaiseminen ovat tulossa yhä tärkeämmiksi osana avoimen, digitaalisen, tieteen paradigmaa. Väittäisin kuitenkin itse, että haaste on vielä huomattavasti suurempi digitaalisten ihmistieteiden sellaisilla aloilla, joissa digitaalisia työkaluja käytetään nimenomaan tiedon esittämiseen. Juuri tämä rajapinta digitaalisen tiedon ja ihmisen välillä on hyvin kompleksinen ja se kriittinen kohta, jossa tiedon totuus tai autenttisuus voi murtua pahasti.

Viinikkala tuo tutkimuksessaan esiin tärkeitä huomioita fyysisen ja virtuaalisen, digitaalisen maailman eroista asettaen niitä rinnakkain ja keskinäiseen vuorovaikutukseen luomalla digitaalisia rekonstruktioita tai tuomalla yhteen niitä yhdistetyn todellisuuden muodossa. Tässä tilanteessa on kolme elementtiä: fyysinen tila, näytöllä oleva kollaasi tämän todellisuuden ja historiallisen tiedon tai tulkinnan representaatioista ja lisäksi näiden pohjalta luotuja yhdistetyn mielikuvituksen representaatioita. Näiden eri tasojen ja niiden välisten suhteiden analysoiminen tapahtuu hyödyntämällä esimerkiksi juuri autenttisuuden käsitettä.

Kuten usein käy, digitalisoituminen tuo esiin käsitteisiin sisältyviä ennako-oletuksia ja konnotaatioita tehden niistä akuutteja ja aiheuttaen niiden pirstoutumisen. Tämä on osoitus siitä voimakkaasta kulttuurin murroksesta, jossa myös historia ja sen tutkimus joutuvat asemoitumaan uudestaan. Kun vertaamme museon esineistöä ja fyysisen ympäristön rekonstruktioita digitaaliseen representaatioon, jossa esitetään menneisyyden fyysistä ympäristöä – tai siis vielä paremmin, eri tulkintoja siitä rinnakkain tai päällekkäin – autenttisuuden eri merkitykset tulevat näkyviksi, ne konkretisoituvat tavalla, joka vaatii sekä teoreettista analyysiä että selkeää ilmaisua itse viestinnässä. Viinikkala käyttää käsitettä historiallinen autenttisuus kuvaamaan perinteistä alkuperään perustuvaa aitoutta. Vastaavuudellisesti autenttisuudella kirjoittaja puolestaan tarkoittaa lähinnä historiallisen aikakontekstin kannalta ”oikeaa” (merkityksessä *korrektia*) suhteessa esitettyyn kuvaan historiasta, eräänlaista kerronnan sisäistä koherenssia.

Eli onko jokin ”totta” vai ei, on kiinni siitä, mistä historiallisesta kontekstista ja kohteesta me puhumme.

Koska digitaalisessa maailmassa käyttöohjeita ei yleensä lueta, kuten ei myöskään käyttöehtoja, tiedon laadun tai tulkinnallisten vaihtoehtojen esittäminen onkin suuri haaste historiallisen tiedon siirtyessä digitaaliseen ympäristöön. Asioiden on oltava tekijöille itselleenkin käsitteellisesti hyvin selkeitä, jotta he pystyvät myös luomaan haluamansa selkeän, oikeanlaisen viestin. Tämä on haastavaa tilanteessa, jossa käytäntöjä ja yhteistä koodistoa ei vielä ole olemassa, vaan sitä on lähdettävä luomaan. Digitaalisen median haltuun ottaminen antaa kuitenkin suuria mahdollisuuksia historiallisen tiedon edistämiseksi monella tavalla.

Jessica Parland-von Essen, dosentti, FT
Helsingin yliopisto

Monia näkökulmia varhaisbysantin naisten elämään

Jeanette Lindblom:

Women and public space. Social codes and female presence in the Byzantine urban society of the 6th to the 8th centuries. Helsingin yliopisto 2019. 338 s. ISBN 978-951-51-5154-4.

Jeanette Lindblom on väitöskirjassaan ottanut tarkasteltavaksi Bysantin naisten läsnäolon kaupunkiyhteisössä 500-luvulta 700-luvulle. Väitöskirjassa analysoidaan monenlaisia lähteitä lakisäädöksistä piirtokirjoituksiin ja kuva-aineistoon, ja niiden pohjalta Lindblom tuo esiin rajoituksia, toimintaehtoja ja mahdollisuuksia, joita varhainen bysanttilainen kaupunkimaailma naisille tarjosi.

Aihetta on tutkittu varsin vähän, ja aikakauden naiseen liittyvä lähdeaineisto on myös hajanaista. Naiset jäävät usein nimettömiksi tai vaikeasti tulkittaville yksityismaininnoille, mutta eri aineistoja yhdistellen Lindblom pyrkii luomaan kokonaiskuvaa siitä, millaisia mainintoja naisista löytyy kaupunkiyhteisössä ja sen julkisissa tiloissa.

Väitöskirjassa ovat tarkasteltavana sekä kaikkein ylhäisimmät hallitsijaperheen naiset että myös hyvin satunnaiset maininnat rahvaan naisista. Lindblomin työssä korostuukin, ettei hän tarkastele naisia tai näiden asemaa yksilöteoisena tai monoliittisena, vaan muuttavana, monenlaisten suhtautumistapojen, ajallisen ja yksilöllisen vaihtelun kirjona.

Lähteinään Lindblom käyttää vaihtelevaa aineistoa muistorunoista pyhimyselämäkertoihin. Hän tuo esiin niin normittavan lainsäädännön kuin kuvaukset

naisihanteista. Lindblom kiinnittää myös huomiota aineelliseen todistusaineistoon, esimerkiksi siihen, että tarkasteltuna aikakautena kuningasperheen naiset vakiinnuttivat asemansa esimerkiksi lyödyissä rahoissa.

Lindblom muistuttaa, että aineiston hajanaisuuden vuoksi menneisyydestä välittyy fragmentaarisia havaintoja, mutta yhdessä tarkasteltuina ne avartavat ja tarkentavat käsitystämme Bysantin naisista.

Yhteiskunnan ja aikakauden normien mukainen ajatus naisesta sijoitti hänet yksityisyyden piiriin, ja ihannenaisten kuvauksissa korostuivat yhtäältä neitsyyden ja toisaalta äitiyden arvostus. Kunniallisten naisten ja erityisesti ylempien yhteiskuntaryhmien naisten oletettiin viettävän suuren osan ajastaan kotitaloudessaan ja välttävän kohtaamisia muiden kuin oman perheensä miesten kanssa.

Käytännössä arjen vaatimukset tekivät tiukoista yksityisyyksirajauksista mahdottomia. Naiset liikkuvat kaupungissa, kirkoissa ja kylpylöissä, ja he kävivät myös jakamassa almuja. Uskonnolliset juhlat, pyhiinvaellukset ja hyväntekeväisyys saivat naiset liikkeelle kodin piiristä. Usein sivumennen esitetyt maininnat palvelijattarista kertovat, että naisten oli työtehtävissäänkin liikuttava kaupungin tiloissa ja kaduilla.

Naisten ja miesten alueiden erillään pitäminen avasi myös joitakin erityisiä työtehtäviä naisille. Kun katsottiin, ettei miesten ollut soveliasta olla liian läheisesti tekemisissä naisten kanssa, oli tarpeen turvautua naiseen ammattitehtävissä. Kirkon palveluksessa oli tästä syystä myös naisia, ja sairaanhoidon tehtävät ja naisille tarkoitettut palvelut oli usein annettava naispuolisten ammattinharjoittajien huoleksi.

Aina käytäntö ei helpottanut ja avartanut naisten elämää, vaan arkiset tavat ja uskomukset saattoivat rajoittaa naisten toimintatilaa enemmänkin kuin laki olisi sallinut. Lindblom toteaa osuvasti, että asenteiden naisia kohtaan on täytyntä olla sekä monenlaisia että ristiriitaisia.

Vaikeasti tavoitettava, mutta sitäkin kiinnostavampi ryhmä väitöskirjassa on kansan naiset (*women of the populace*). Aihetta on käsitelty lähteissä niukasti ja siten se saa väitöskirjassakin vain melko lyhyen kappaleen. Maininnat liittyivät esimerkiksi tilanteisiin, joissa naiset anoivat apua ja apua perheensä miehille; tällaisessa tilanteessa, omien perheenjäsenten puolesta vedotessaan, heillä oli yhtäältä oikeus ja toisaalta pakko astua esiin. Tällaiset vaikean ahdingon aiheuttamat tilanteet eivät välttämättä merkinneet naisen elämässä erityisen myönteistä toimintatilan laajenemista. Kaikesta huolimatta kuvaukset kansan naisista kertovat siitä, että oli erilaisia tilanteita, joissa naiset olivat kaupunkitilassa läsnä omine tehtävineen ja tarpeineen.

Lindblomin väitöskirjan haasteena on, että kun lähteiden kirjo on suuri, tutkimus kytkeytyy moniin erilaisiin keskustelulinjoihin. Kaikkien tutkimusperin-

teiden huomioonottaminen ja erityyppisten lähteiden erityisongelmien käsittely käy paikoin haasteelliseksi. Ajoittain herää myös kysymys, rajautuvatko havainnot aivan tarkalleen kaupunkitilaan ja sen käyttöön, tai palveleeko alkupuolen teoreettinen keskustelu laajuudessaan itse aineiston ja tematiikan käsittelyä.

Tietyistä epätasaisuuksista huolimatta Lindblomin väitöskirja tarjoaa kiinnostavia avauksia Bysantin naisten elämään ja sitä valaisevien lähteiden ja mainintojen kirjoon. Kuten useimmat muutkin väitöskirjat näinä aikoina, teos on avoimesti saatavilla yliopiston sähköisessä julkaisuarkistossa <http://helda.helsinki.fi>.

Anu Lahtinen, professori
Helsingin yliopisto

TIEDEMAAILMA

Jarl Gallén -palkinto professori Stephen Mitchellille

Thure Galléns Stiftelse on syksyllä 2019 päättänyt myöntää Jarl Gallén -palkinnon professori Stephen Mitchellille (Harvardin yliopisto). Hän on merkittävä pohjoismaiden keskiaikaisen kulttuurin asiantuntija, joka opiskeli Berkeleyssä ja Lundissa ja väitteli Skandinaavisista kielistä ja kirjallisuudesta Minnesotan yliopistossa. Professori Mitchell on työskennellyt vuodesta 1980 Harvardissa.

Professori Mitchell on julkaissut lukuisista aiheista, saagoista noituuteen ja keskiaikaiseen kansanperinteesen sekä naisten elämänkokemuksiin 1600-luvun Pohjolassa. Mitchellin teoksia ovat mm. *Job in Female Garb: Studies on the Autobiography of Agneta Horn*; *Heroic Sagas and Ballads*; *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* sekä keskiaikaosuus teoksessa *A History of Swedish Literature*. Hänen työnsä on palkittu monin

tavoin muun muassa Århusin yliopiston kunniaohtorin nimikkeellä, ja nyt Jarl Gallén -palkinnolla.

Palkinnon luovutusseminaari järjestetään tiistaina 5.11.2019 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran päärakennuksessa, Hallituskatu 1:ssä kello 13. Luovutusta seuraa seminaari, jossa Professori Mitchell pitää luennon *Magic and Memory in the Medieval North*. Lisäksi kututtuina puhujina kuullaan Suomen keskiajan tutkimuksen seuran puheenjohtajaa FT Kirsi Kanervaa, FT Kati Kalliota, FT Ilya Sverdlovaa, dosentti Marko Lambergia sekä dosentti Mr. Frogia.

Professori Jarl Gallénin (1908–1990) muistoa kunnoittavan palkinnon vastaanottaja saa myös rahoituksen tieteellisen seminaarin, jatko-opiskelijakurssin ja tieteellisen yhteistyön järjestämiseksi.